

PRO CSERHÁT
EGYESÜLET

TRUST FOR CIVIL SOCIETY
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

„A mai napnak való vagyok...”¹ Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái

A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon, 2012

Antropológiai tanulmány

Pro Cserhát Egyesület

Kotics József

kotics.j@gmail.com

A kutatást a Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe finanszírozta.

---

¹ *Hát így hosszú távú célom nem gondolkozik, hogy na, most majd jövőre meg ezután meg ezután, így a mai napnak való vagyok, meg tényleg arra gondolok, hogy most az iskola hogy lesz megoldva, meg hogy fogunk élni, meg mint lesz, hogy lesz, így nem gondolkozik előre. Majd ahogy alakul. C. falu Borsod 34 éves roma nő*

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
2. A vizsgált települések jellemzői.....	5
3. A vizsgált háztartások összetétele.....	8
4. A megélhetési stratégiák.....	9
4.1 A háztartások jövedelemforrásai.....	10
4.1.0 A háztartások jövedelemszerkezete.....	10
4.1.1 Formális munkaerőpiac.....	11
4.1.2 Közmunka.....	12
4.1.3 Informális munkaerőpiac.....	13
4.1.4. Transzfer jövedelmek.....	15
4.1.5 Napszám.....	15
4.1.6 Gyűjtögetésből szerzett jövedelmek.....	17
4.1.7 Böngészés, mezegetés.....	19
4.1.8 Árusítás.....	19
4.1.9 Lomtalanításon szerzett javak.....	20
4.1.10 Vasazás.....	20
4.1.11 Kéregetés.....	20
4.1.12 Guberálás.....	21
4.2 Fogyasztási szerkezet.....	21
4.2.1 Élmezés.....	21
4.2.2 Ruházkodás.....	23
4.2.3 Fűtés.....	23
4.3 Kiadáscsökkentő stratégiák.....	25
4.3.1 Fogyasztás visszafogása.....	25
4.3.1.1 Étkezési kiadások visszafogása.....	25
4.3.1.2 Ruházkodási költségek csökkentése.....	27
4.3.1.3 Fűtési költségek redukálása.....	28
4.3.1.4 Egyéb szükségletek kiadásainak korlátozása.....	28
4.3.1.5 Felújítások halasztása.....	29

4.3.1.6 Meglévő javak eladása	30
4.3.2 Hitelezési módok	31
4.3.2.1 Családi, baráti, rokoni hitelezés	32
4.3.2.2 Bolti hitelek.....	32
4.3.2.3 Banki hitelek.....	33
4.3.2.4 Provident	33
4.3.2.5 Uzsorakölcsön.....	34
4.3.3 Közüzemi számlák nem fizetése	34
5. A kapcsolati háló szerepe a megélhetési stratégiákra	35
6. A foglalkoztatást helyettesítő támogatás csökkentésének hatása a megélhetési stratégiákra.....	39
7. A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói.....	41
8. Összegzés	43
9. Bibliográfia.....	45
Ajánlásokba javasolt felvetések	Hiba! A könyvjelző nem létezik.

1. Bevezetés

A szegénységkutatások újabb irányai már nem pusztán az alacsony jövedelmi viszonyok alapján határozzák meg a fogalmat, hanem sokdimenziós jellegét hangsúlyozzák és a halmozott depriváció jelenségére és a társadalmi kirekesztettségre utalva azt emelik ki, hogy a szegénység a lehetőségekből való kizáródás. Ezek a vizsgálatok a kirekesztettség folyamat jellegére helyezve a hangsúlyt arra hívják fel a figyelmet, hogy a szegénységben érintett személyek és háztartások több szociális dimenzióban meglévő hátrányos helyzetüket átörökítik az őket követő generációkra. (Messing–Molnár 2011a, 53.)

Jelen antropológiai tanulmány azt vizsgálja, hogy **a munkaerőpiacról tartósan kiszorult személyek milyen alkalmazkodási stratégiákat követnek a kutatásunk témájául szolgáló krízishelyzet kezelése során.** Részletesen bemutatásra és elemzésre kerülnek a jövedelemszerző források, a fogyasztási szokások, a lakhatás, az életkörülmények, a tevékenységstruktúra és a társadalmi kapcsolatháló kérdésköre, illetve ezek változása. Elemzésre kerül a szociális segély csökkenések hatása a nemi szerepekre, a korábban kialakult munkamegosztási és szervezési folyamatokra, a háztartások időkezelési gyakorlatára. Fontos annak a kérdésnek a felvetése és megválaszolása, hogy **a kimutatható-e etnikus jelleg a megélhetési stratégiák vonatkozásában.** Kiemelt szerepet kap a roma-magyar együttélés azon dimenziója, amely ennek az élethelyzetnek a megélését befolyásolja (előítéletek, diszkrimináció, egymásról formált kép, roma-nem roma kapcsolatok) és annak taglalása, hogy a helyi hatalmi szereplők hozzá állása milyen befolyással bír a megélhetési stratégiákra. Ez nemcsak az érintettek szempontjából kerül bemutatásra, hanem az a vonatkozás is elemzésre kerül, hogy a helyi hatalmi elit hogyan ítéli meg az életkörülmények jelentős romlását és a helyi munkanélküliek erre adott reakcióit.

Feladatom annak bemutatása, hogy a vizsgálatba vont munkanélküli háztartások **hogyan küzdenek meg a mindennapos pénztelenséggel, milyen tudatosan kialakított megélhetési stratégiákat működtetnek a válsághelyzetük túlélése érdekében.**

A megélhetési stratégia fogalmát elsődlegesen a magyarországi romakutatások alkalmazzák (Szuhay 1999a, Szuhay 1999b, 139–163, Messing–Molnár 2011a, Messing–Molnár 2011b) Váradí 2005) és elsődlegesen falusi roma közösségek vizsgálatát végzik el (Fleck–Virág 1998, Fleck–Orsós–Virág 2000, Fleck–Virág 2004, Virág 2005, Virág 2006, Virág 2008, Virág 2010, Horváth 2001, Stewart 1994, Havas 1982). Messing Vera és Molnár Emília kutatásai új dimenziókat visznek a megélhetési stratégiák magyarországi feltárásába, amikor is vizsgálatukat kiterjesztik a romák mellett adott településen élő többi etnikai csoportra is és a korábbi elemzések falura irányultságát kibővítik városi közösségek elemzésével. (Messing–Molnár 2001a) Miután a megélhetési stratégia fogalom jóval komplexebb jelentéstartalmú a jövedelemszerzés és a gazdasági stratégia terminusnál, a továbbiakban ezt használom. Bánlaky Pál megfogalmazása szerint **a megélhetési stratégia egy terv, elgondolás, valamilyen összetett cselekvési algoritmus kidolgozása arra nézve, hogy adott feltételek között hogyan lehet biztosítani a család megélhetését.** Ennek részét képezik a jövedelemszerző tevékenységek éppúgy, mint a költség-racionalizálásra vonatkozó elképzelések, a fogyasztási szerkezet átalakítása, a családi munkamegosztás újra-strukturálása, valamint az értékrend átstrukturálása is. (Bánlaky–Kevy 1999, 32)

2. A vizsgált települések jellemzői

A kutatásba bevont személyek mindegyike tartós munkanélküli. A vizsgálat a vidéki Magyarországon három kiválasztott megyéjének 3-3 településére terjedt ki, ahol a szociális segély csökkentésének hatását tanulmányoztuk. A kvalitatív módszerű kutatás során 35 munkanélkülivel készült félig strukturált interjú. A kiválasztott települések minden polgármesterével is sor került interjú felvételére. Több esetben a helyi roma önkormányzat elnökeit vagy tisztségviselőit is bevontuk az adatfelvételbe. A társadalomtudományi felmérés az egyes falvakban élő tartós munkanélküliek vonatkozásában nem törekedhetett - kvalitatív irányultságából következően - a reprezentativitásra. Az interjúalanyok anonimitásának megőrzése céljából nem adjuk meg sem a vizsgált falvak nevét, sem a kutatásba bevont személyek személyes adatait, csak az interjúalanyok nemét, korát és etnikai hovatartozását.²

A vizsgált települések besorolása a hátrányos helyzet alapján³

Megye	Település	A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések	Az országos átlagot legalább 1,75-szörösen meghaladó munkanélküliségű települések
Baranya			
	N falu	1	1
	M falu	1	1
	L falu	0	1
Borsod-Abaúj-Zemplén			
	B falu	0	1
	C falu	1	1
	D falu	1	1
Pest			
	R falu	0	0
	S falu	0	0
	T falu	0	0

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a **baranyai és borsodi településeken a munkanélküliek aránya jóval meghaladja az országos átlagot és a 6 településből 4-ben a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális körülmények is sokkal rosszabbak.** A mintába került **3 Pest megyei településen** ezek a mutatók nem térnek el jelentősen az országos átlagtól. Ezen **települések egyike sem hátrányos helyzetű, eltérően a baranyai és borsodi falvaktól, ahol 4 falu halmozottan hátrányos helyzetű.** Ugyanakkor a munkanélküliség, illetőleg a

² A minta összetételét és jellemzőit lásd Bigazzi Sára – Bokrétás Ildikó szociálpszichológiai tanulmányában.

³ A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 240/2006. (XI. 30.) Kormányrendelet melléklete szerinti hátrányos helyzetű települések listája alapján. A kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet 3. § (2) bekezdése szerint azok a települések, amelyek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott és az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések, a *leghátrányosabb helyzetű kistérségekkel azonos elbánásban részesülnek.*

szociális segélyezettek arányának tekintetében a Pest megyei átlagnál a helyzetük lényegesen kedvezőtlenebb.

Az alábbiakban a polgármesteri interjúk alapján röviden bemutatjuk az egyes településeket, azokat a paramétereket kiemelve, amelyek az ott élők megélhetési stratégiáit alapvetően befolyásolják. A mintába három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település került.

B falu kb. 1500 fős település, helyzetét korábban is alapvetően Z város közelsége (10 km) határozta meg. A rendszerváltás előtt az itt élők leginkább az ottani gyárakban találtak munkát. A gyárak, üzemek bezárása nehéz helyzetbe hozta a helyieket. A faluban ma 150 főre tehető, akinek tartósan nincs munkája. Ezek 90 százaléka roma. A helyi romák közül csak néhány család talál munkát Z-ben. A többi vagy a közmunka programokban vesz részt a lehetőségek függvényében, vagy foglalkozást helyettesítő támogatásban részesül. A családok más jövedelemszerző tevékenység mellett saját fogyasztás céljára kertgazdálkodást is folytatnak. Az utóbbi időben ez a roma háztartásokra is egyre inkább jellemző. A roma családok zöme szegény, a helyi magyarok közül is egyre többen elveszítik munkájukat és lecsúsznak a szegények közé. A faluban a roma-magyar együttélést nem terhelik komolyabb feszültségek. Más településektől eltérően itt hangsúlyosan említik a roma-magyar vegyes házasságok meglétét. A romák száma 200 fő körüli, ők a romungro népcsoportozáshoz tartoznak. Nem jellemző, hogy más településről költöznek ide, a rendszerváltás előtt is kb. ennyien voltak. A helyi romák a faluban szétszórtan élnek, de főleg a település mellékutcaiban. A korábbi roma telepet felszámolták. A romák jelentős része nem regisztrálta magát a kisebbségi önkormányzati választáson. A községben roma nemzetiségi önkormányzat működik. A településen főleg református és kisebb részben katolikus felekezettűek élnek, mindkét gyülekezet esetében minimális a hitélet intenzitása. A romák katolikusok, de nem gyakorolják rendszeresen hitüket, az emberélet fordulóíhoz tartozó szolgáltatásokat sem veszik már igénybe (pl. gyakori a polgári temetés), ami korábban teljesen jellemző volt rájuk.

C falu Z várostól 18 kilométerre fekvő település, amely a V. kistérséghez tartozik. Ez a falu szempontjából rendkívül előnytelen, mert a falu szociális szempontból a hátrányos falvak közé tartozik, de miután a V. kistérség nem az, így kimaradnak olyan lehetőségekből, amelyeket a hátrányos helyzetű kistérségeknek kínálnak a felzárkóztatás elősegítésére. A településen kb. 800-an élnek. A faluban munkalehetőség alig van, az önkormányzat csak 10-12 embernek kínál munkát, a többieket – a majd 120 fő állandó munkanélkülit – közmunkaprogramban próbálja foglalkoztatni. Csak néhányan találnak rendszeres munkát a megyeszékhelyen és V. városokban. Ezekbe a városokba busszal viszonylag gyakran el lehet jutni. Az önkormányzat anyagi lehetőségei nagyon szerények, iparűzési adót alig fizetnek. A falu lakosságának egyharmada roma, ők a romungro népcsoportozáshoz tartoznak. Néhány évtizede csak néhány roma család élt a faluban. Az utóbbi évekig a magyar és a roma etnikum konfliktusmentesen élt együtt. 2011-ben egy politikai demonstráció felszította az ellentéteket.

D falu a 33 – komplex programmal segített – leghátrányosabb helyzetű kistérség egyikében, az F. kistérségben található. Elhelyezkedése tökéletesen perifériális, annak ellenére, hogy főútvonalon, vasúti szárnyvonalon található. Periférikus helyzetét többek között az adja, hogy nincs a közelben jelentősebb település, amely gazdasági, szolgáltatói, kulturális értelemben központnak lenne nevezhető. A faluban jelenleg majd 700 ember él, akik közül 631 roma, ők a romungro népcsoportozáshoz tartoznak. A nem roma népesség tagjainak mindegyike nyugdíjas. A 18 év alatti lakosság száma 353 fő, tehát magas az eltartottak száma. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők száma 310 fő. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek száma szintén 310 fő. A gyerekek közül kilencvenen állami gondoskodás keretében, szakellátásban nevelkednek.

A településen kiépítésre került minden infrastruktúra (gáz, csatorna stb.). A közszolgáltatások közül minden kötelező szolgáltatás ellátott. Ugyanakkor a házak döntő többsége, mintegy kilencven százaléka, nincs rákapcsolódva a vezetékes vízre. Néhány háznál van kerti csap, de tulajdonképpen az egész falu a közkutakat használja. Villany a házak közel húsz százalékában van. A családok mintegy kilencven százalékánál kikapcsolta a szolgáltató az áramot a közműtartozás miatt. Több család illegálisan vételezi az áramot. A munkaképes korúak mindegyike munkanélküli. A közmunkaprogram mellett az erdei gyűjtögető tevékenység kínál valamiféle jövedelem kiegészítést.

Baranya három kiválasztott települését az L, M és N falu megnevezéssel jelöljük.

L falu K. várostól 15 kilométerre található apró falu a Mecsek oldalában. Valamikor bányásztelepülés volt, az uránbányának különböző aknáit voltak a faluban, az uránbánya bezárása igen komoly gondokat okozott a munkahelyek szempontjából. A településen korábban termelősövetkezet is működött, ma három mezőgazdasági vállalkozó műveli a földterületeket. A faluban mintegy 400 fő él, akik egyharmada roma. A helyi cigányok a beás népcsoporthoz tartoznak. A falu nem roma lakossága elöregedő. A település közlekedési lehetőségei jók. K. városból egyre többen költöznek ki ide. A faluban semmiféle munkalehetőség nincs, a korábbi két bolt bezárt, egy kocsmá működik. A munkanélkülieket közmunkaprogramban próbálják alkalmazni. A faluban a roma és nem roma népesség közötti kapcsolat konfliktusmentes. A falu bevételei igen szűkösek, az iparűzési adó, az építményadó és egyéb kommunális adó minimális összegű. Jelenleg 34 fő részesül foglalkoztatás helyettesítő támogatásban (FHT) 2 fő szociális segélyben. 2011-ben 20-25 főt alkalmaztak közmunkában. 2012-ben 30 fős keretet kaptak, akik 2-6 hónap időtartamban voltak közmunkások.

M falu a leghátrányosabb helyzetű települések közé tartozik, igen jelentős számú cigány lakossága van. Az iskolában a cigány tanulók aránya eléri a 63%-ot. A településen három nemzetiség él, a magyarokon és a cigány lakosságon kívül még a német nemzetiség is jelen van, ők is saját önkormányzattal képviseltetik magukat, mint a romák. A faluban élő cigányok a beás népcsoporthoz tartoznak. A falu nagyon komoly munkanélküliséggel küzd a kilencvenes évek eleje óta. Korábban a település lakói a környező urán és szénbányákban találtak munkát. A lakosságnak jelenleg 14,9 százaléka munkanélküli, az aktív korúak esetében ez több mint 30 százalék. A munkanélkülieknek a 95%-a szakképzetlen, vagy elavult szakképesítéssel rendelkezik. Jelenleg kb.900 fő él a faluban 10 év alatt 300 fővel csökkent a lakónépesség. A település rendelkezik egy 100 főt foglalkoztató lakatosipari üzemmel, ahol 30 helyit foglalkoztatnak. A korábbi Tsz helyén ma 5 földtulajdonos gazdálkodik magasan gépesített üzemekben, helyiek ott alig találnak munkát. Napszámos munkára több lehetőség adódik, a lakosság elöregedése miatt. 2012-ben 85-en részesültek FHT-ban, 31 fő részére kaptak közmunka lehetőséget, ami lehetővé tette, hogy mindenki kapjon pár hónapra közmunkát. A falu közlekedési lehetőségei a két közeli kisvárosba korlátozottak.

N falu majd 400 fős lakosságú aprótelepülés I várostól 15 km-re található. Korábban a helyiek a szintén közeli P városban találtak munkalehetőséget az ottani bányauzemekben. A település lakosságának több mint 60% roma, ők a beás népcsoporthoz tartoznak. A faluban 57%-os munkanélküliség volt 2010-ben, 2012-ben 64 FHT-s volt a településen. Az egyedüli, a fő munkáltató az önkormányzat és a helyi óvoda. Két vállalkozó van a faluban, akik csak alkalmi munkát tudnak adni. A falu közlekedési adottságai rendkívül rosszak. A 16 km-re található kisváros (P), ahol adódna munkalehetőség 4 óra alatt közelíthető meg a menetrendszerű busszal. Az itt élők halmozottan hátrányos helyzetére utal, hogy a 107 gyermekből 104 gyermekvédelmi támogatásban részesül, akik mindannyian romák. A 64 FHT-ban részesülő személyből 56 roma.

Három Pest megyei település került a mintába R, S és T falvak.

R falu Pest megye déli részén, G várostól 40km-re, az M5-ös autópálya mellett fekvő település. A lakosság közel 2800 fő. A faluban lakó romák aránya kb. 8-9%-os, akik a német nemzetiség mellett rendelkeznek kisebbségi önkormányzattal. Az itt élő romák többsége a romungrók csoportjába tartozik, de található néhány oláh cigány család is. Korábban G város ipari, könnyűipari üzemei kínáltak munkalehetőséget az itt élőknek. A rendszerváltás előtt nagy számban éltek a helyiek (a roma nők is) mezőgazdasági tevékenységből, a Tsz-ben munkalehetőséget találva. A munkahelyek leépítése különösen az itt élő romákat érintette drasztikusan, közülük majdnem mindenki munkanélküli. Jóllehet igen jók a közeli G városba való közlekedési lehetőségek, a rendszerváltás után a településről ingázók száma radikálisan lecsökkent. Főleg alkalmi munkából és közmunkából tudnak jövedelemhez jutni. A közfoglalkoztatásban lévők száma a településen minimális, 2012-ben 12 fő volt. Sok a településen a feketemunkából élők száma.

S falu G várostól 25 km-re található. Lakossága jelenleg mintegy 2200 fő, egy évtized alatt több száz fővel növekedett. Korábban a lakosság G város ipari üzemeiben talált munkalehetőséget. Ez a rendszerváltás után jelentősen lecsökkent. A roma lakosság a népesség egyötödét teszi ki, ők a romungró népcsoporthoz tartoznak. Korábban élt a településen egy oláh cigány család, ők azonban elköltöztek. A cigány családokban átlagosan 3 gyermeket vállalnak. Jelentős arányban munkanélküliek a helyi romák. Helyben a munkalehetőségek minimálisak, a legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat és az óvoda. A nem roma lakosság a közeli G-ben vállal munkát.

T falu G várostól 40 km-re fekszik. Lakossága kb. 4300 fő. A település a rendszerváltás előtt a megélhetését a mezőgazdaságra alapozta, jól működő termelőszövetkezet volt a faluban. A lakosság nagy része a háztáji földeken nagy jövedelmet hozó kertészeti üzemeket tartott fent. Sokan az állattartásból egészítették ki a jövedelmüket. Többen vállaltak munkát G város ipari üzemeiben és gyógyszergyárában is. A korábbi Tsz-ből létrejött egy mezőgazdasági kft., de ők csak néhány főt alkalmaznak. A legnagyobb foglalkoztató a településen az önkormányzat. A falu végén található cigány-telepen élnek a helyi romák, akik az oláh cigány népcsoporthoz tartoznak. Egymás között napjainkban is lovari nyelven beszélnek. A falu közmunkásainak nagy része külső cégeknél dolgozik. Az FHT-ban részesülők száma 2012-ben 50 fő volt. Az önkormányzatnál közmunkában foglalkoztatottak száma minimális (9 fő) volt 2012-ben. Ez a korábbi években foglalkoztatottak töredéke csupán. A település közlekedési adottságai jók.

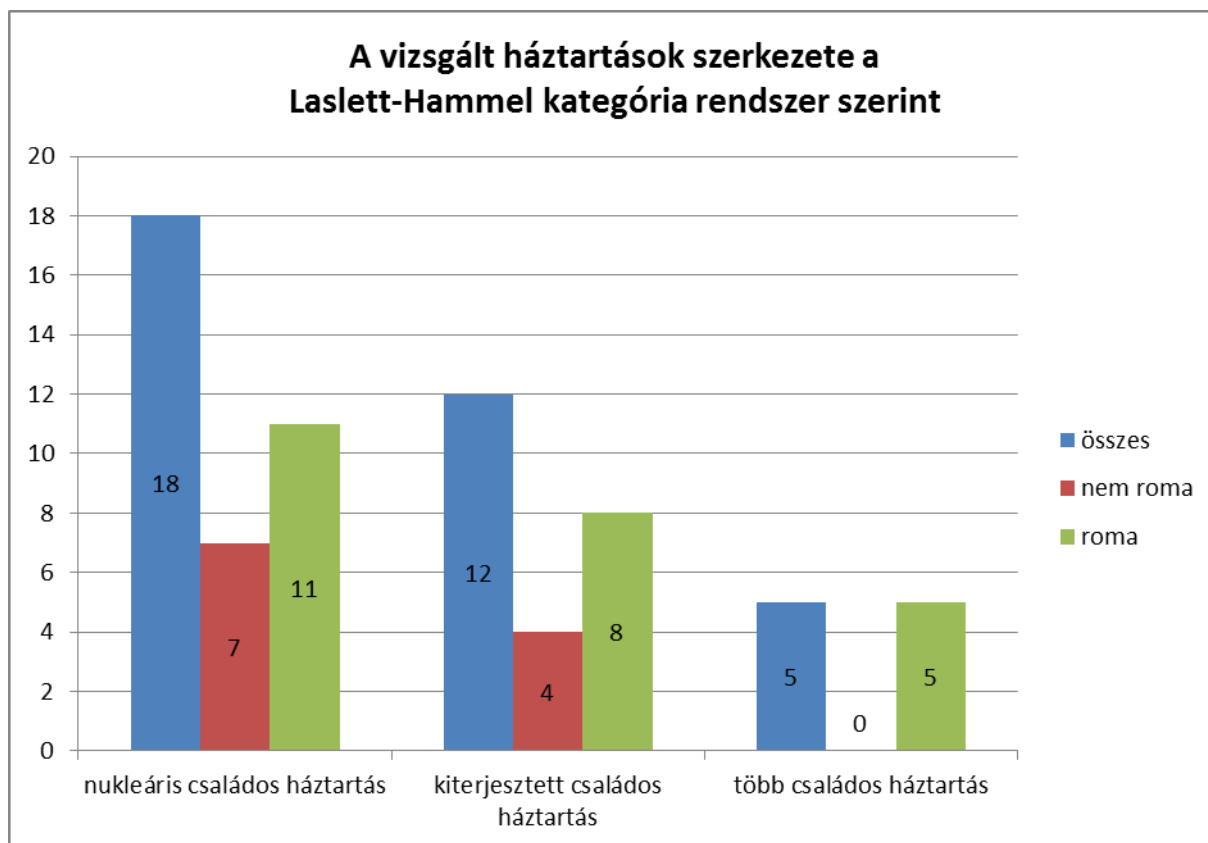
3. A vizsgált háztartások összetétele

A vizsgálatba bevont 35 háztartást a Laslett-Hammel féle kategóriarendszer⁴ szerint tipologizáltuk. Mivel egyedül élő és nem család típusú háztartást nem találtunk, csak az egyszerű családos háztartásokat, a kiterjesztett családos háztartásokat és a többcsaládos háztartásokat jelenítettük meg önálló kategóriaként az ábrán. **Feltűnő, hogy jelentékeny arányban vannak jelen a tartós munkanélküliek háztartásaiban a nem nukleáris családot magukba foglaló típusok. Az összes háztartás vizsgálata során ezek száma megközelítőleg azonos az egyszerű családos háztartások számával.**

---

⁴ A Laslett-Hammel féle tipológia 6 fő típusba sorolja a háztartásokat. 1. Egyedül élők 2. Nem család háztartások 3. Egyszerű családos háztartások (a háztartásban csak egy családmag található) 4. Kiterjesztett családos háztartások (a családmaghoz nem tartozó felmenő, lemenő vagy oldalági rokonnal együtt élő egyszerű család) 5. Többcsaládos háztartások 6. Egyértelműen nem besorolható háztartások

1. ábra

Érdeemes az adatokat olyan szempontból is megnézni, amikor azok a roma és nem roma háztartásokban megjelenő típusokat mutatják. **A nem roma háztartások esetében egyértelműen túlsúlyban vannak a nukleáris családos háztartások és egyáltalán nem jellemző a többcsaládos háztartás típus.** A vizsgálatba vont roma háztartások esetében alapvetően más szerkezetet találunk. Az ábrából egyértelműen kitűnik, hogy a tartósan munkanélküli roma háztartások esetében a nukleáris családok kisebb arányt képviselnek, mint a kiterjesztett családos háztartások és a több családos háztartások. Az utóbbi típus a háztartások ötödét foglalja magában. Ebből arra következtethetünk, hogy **a roma családok esetében a szélesebb családi, rokoni körben való élés fontos stratégiai eszköz a krízishelyzet leküzdése során.** A társadalmi kapcsolatháló vizsgálatánál még visszatérünk erre az összefüggésre.

4. A megélhetési stratégiák

A megélhetési stratégiák a háztartások szintjén kialakítottak. A háztartásoknak – mint láttuk - csak fele esik egybe a nukleáris családdal. Gyakran fordul elő a kiterjesztett háztartás, és a többcsaládos háztartás is, ebben az esetben a gazdálkodás is közös. Csak néhány esetben találtunk arra példát, hogy még akkor is külön kasszán vannak a nukleáris családok, ha a szükség egy lakásba kényszeríti őket.

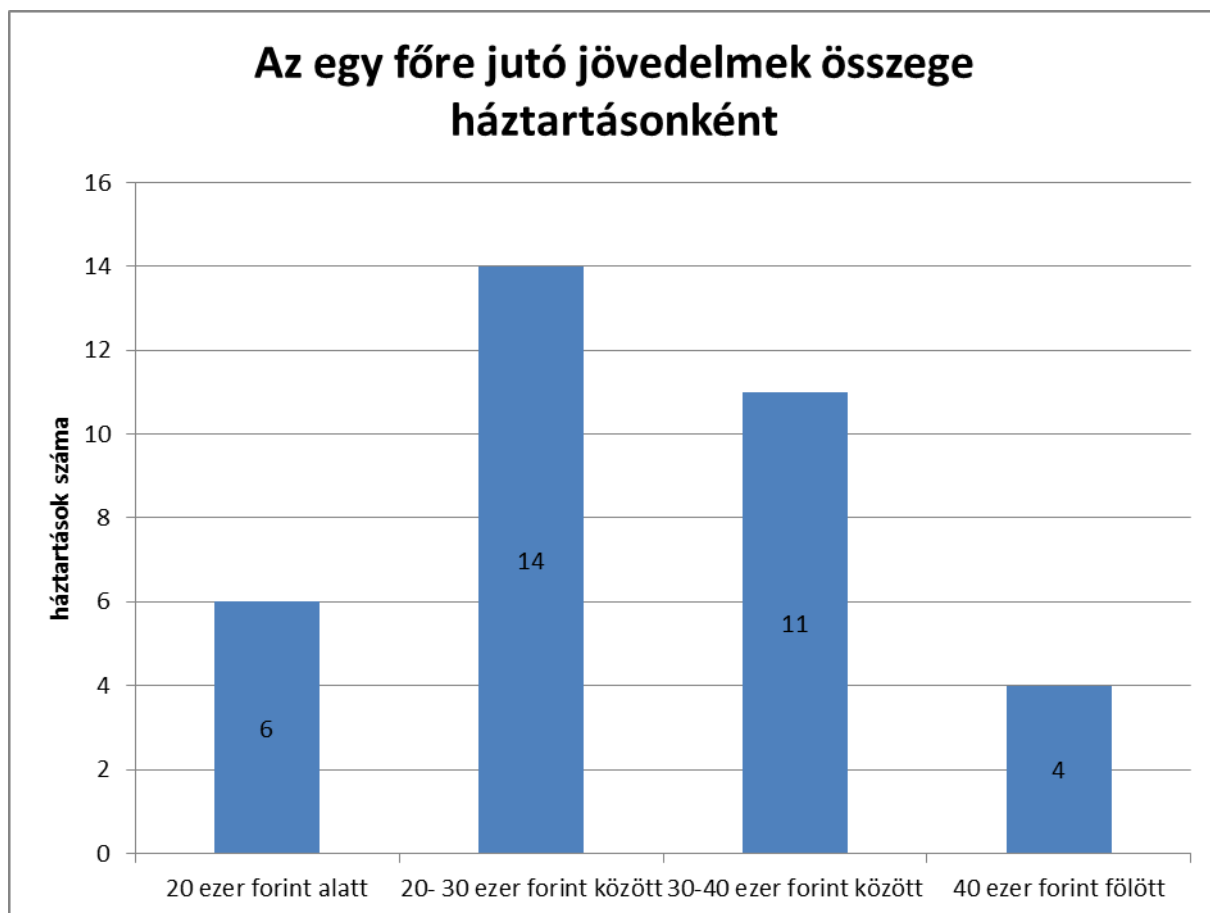
Miután olyan háztartásokról van szó, ahol valamelyik felnőtt családtag (de általában mindkettő) tartósan munkanélküli, hosszú időszak alatt kialakított és működő

megélhetési stratégiákat találunk. A létrejövő megoldások krízishelyzetre kialakítottak, így azokat **kényszerhelyzetben létrejövő túlélési stratégiának tekinthetjük.** (Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2007) A megélhetési stratégiák jellemzői, hogy igen adaptívak és flexibilisek.

4.1 A háztartások jövedelemforrásai

4.1.0 A háztartások jövedelemszerkezete

Az interjúk adatai alapján csoportokba soroltuk az egy főre eső tartós bevételek alapján a háztartásokat.

2. ábra

Az egy főre eső (az elsődleges munkaerőpiacról, a közmunkából származó és a transzfer jövedelmekből együttesen befolyó) jövedelem aránya a vizsgált háztartásokban rendkívül alacsony értékeket mutat. A 35 háztartásból 6-ban 20.000 forintnál kevesebb az egy főre jutó biztosnak tekinthető jövedelem. Csak 4 olyan háztartást találunk, ahol ez az összeg egy főre számítva meghaladja a 40.000 forintot. A legmagasabb érték 51.400 forint. A többi háztartás esetében 20-40 ezer forint közé esik az egy főre jutó fix jövedelem. A legkisebb értéket (14.300 forint/fő) T. falu romák által lakott 7 fős háztartásában találtuk, ahol a szülők csak a foglalkoztatást helyettesítő támogatás (FHT) összegét kapják, valamint a gyermekek után járó családi pótlékot. Két felnőtt fiuk családjaikkal külön épületrészben lakik, de közös háztartást vezetnek.

A legmagasabb egy főre eső értéket B. falu romák által lakott 2 fős háztartásában találjuk, ahol a tartósan munkanélküli nő az FHT összegét kapja, ami kiegészül édesanyja 80.000 forintos nyugdíjával. A másik pontosan ilyen értéket mutató háztartás M. faluban található ez egy 3 fős háztartás és ugyancsak romák alkotják. Itt a munkanélküli szülők jelenleg közmunkán vannak, egyikük a rendes minimálbér összegét, míg a feleség a közmunkás minimálbért kapja. A férj édesanyja rokkantnyugdíja egészíti ki a tartós bevételeiket. Ha azonban mindkettőjüknek egyszerre szűnik meg a közmunka foglalkoztatása, a háztartásban élők egy főre eső fix bevétele 30 ezer forintra csökken. Fontos hangsúlyozni, hogy az adatfelvételre 2012 decemberében került sor, amikor a közmunkásként foglalkoztatás igen ritka. Ezért egy nyári időszakban történő adatfelvétel során valamivel magasabb értékeket kapnánk. Magyarországon a szegénységi küszöb értéke 2012-ben (az átlagbér 60 százalékában meghatározott) 62 ezer forintot tett ki. Ez azt jelenti, hogy **az összes vizsgált háztartás az egy főre eső összeget tekintve jóval a szegénységi küszöb alatti jövedelemhez jutott.**

4.1.1 Formális munkaerőpiac

A formális munkaerőpiacról származó jövedelmek a vizsgált háztartások elenyésző számában lelhetők fel. A vizsgált 35 háztartásból 2 olyat találunk, ahol a férfinak bejelentett tartós munkája van. Azonban gyakran ezek a munkaalkalmak is időlegesek. Az elbocsátás után rendkívül nehéz új munkahelyet találni, **az iskolai végzettség alacsony foka, a piacképes szakképzettség szinte teljes hiánya, a közlekedési lehetőségek gyakran korlátozott volta miatt, a romák esetében még ehhez társul az etnikai alapú diszkrimináció.**⁵ Így a háztartások a megélhetési stratégiákat úgy alakítják ki, hogy számolnak a formális munkaerőpiaci alkalmazás hiányával.

A párom inkább, ő most volt Biatorbágyon, de az csak szezonális munka, bejelentett, de szezonális, most itt fog dolgozni a tanácson (közmunkásként), de jövő hónapban már indulni fog a Jabil-ba a munkálatok és lehet hogy majd oda is fognak szólni, értesíteni, ha kell menni. B. falu Borsod, 25 éves roma nő

Volt, hogy dolgoztam egy évet, kettőt, hú jó volt minden, akkor tudtam egy akármivel többet venni, megszűnt a munkabély, mondjuk nem a te hibádból és akkor utána megint csak visszakerültél oda, hogy na akkor megint a spórolós üzemmód. Hogy ezt sajnos nem tudja, nem tudtam én sem tartani. És ezt mondtam, hogy hibetetlen, hát 96-97-ben végig dolgoztam, 3-4 éves munkaviszonyom volt így folyamat, az egyikőtől eljöttem, mentem a másikba. Most meg örülök ennek a két hónapnak. (közmunkának) Ez az egyik. Tavaly ugyanezért munkáért kaptam 62 ezer forintot most meg kaptam 47-t. L. falu Baranya, 32 éves roma nő

De most ha felvennének egy étterembe, mosogatónak holnap nem tudnák kezdeni mert nincsen buszra pénzem. És akkor folyamatosan kéne hogy menjek, hogy akkor "holnaptól munkába állhatsz". És akkor sajnálom mert nem tudok munkába állni, mer nem tudok miből bemenni. És akkor a munkáltató nem fog neked előre adni, hogy jaj drága olyan szép szeme van, magának odaadom a bérlet árát és akkor kezdhetsz dolgozni, hanem akkor keres olyat aki helyben van és be tud járni minden nap. C. falu Borsod, 34 éves roma nő

⁵ Az interjúalanyok iskolai végzettségét és munkaerő piaci lehetőségeit részletesen bemutatja Vidra Zsuzsa tanulmánya.

4.1.2 Közmunka

A vizsgált háztartások mindegyike **olyan szinten forráshiányos, hogy az önkormányzat által felkínált évente néhány hónapot jelentő közmunka lehetőséget is minden esetben igénybe veszik.**

Hát örülök neki, hogy van ez a közmunka, persze, hogy örülök neki. Most nem billegünk annyira, a mérleg kezd egy kicsit... jövő héten ugye már december, jönnek az ünnepek, megint ott leszünk a nullánál, de azért ez a két és fél hónap kihúzott minket a szarból, és ez, hogy van, ez jó, hogy az embereknek van egy kis lehetőségük. Mert ebbe a körbe csináltál a lányok, a nővérem ugye, aki itt volt a kertet is. Ebbe a közhasznú munkába, ebbe a programba vannak a kertek. Amit kitermeltek zöldséget, ezt mind a konyha földolgozza. És ebből tudják a gyerekeknek, meg mindenkinek az étkeztetést, ebből tudják hasznosítani. Szóval nagyon jó dolog ez. M. falu Baranya, 41 éves roma nő

Arra jó a közmunka, hogy akinek nincs más mód és nagyon sok embernek sajnos nincs más mód és lehetősége elmenjen dolgozni. Akinek magasabb az iskolai végzettsége, tehát nem az én szintemen, hanem feljebb. Vannak olyan ismerőseim, akik egyetemet végzett és nem tud elhelyezkedni. Tehát a közmunka az arra jó, hogy az embereket kicsit bevonja a közösségi létbe, abhoz viszont kevés, hogy az emberek megéljenek. Itt L-en a település javára vált a közmunka. L. falu Baranya, 52 éves nem roma nő

Az a rossz benne, hogyha ide az embereket fel is veszik dolgozni, akkor csak három hónap max négy hónap és utána mindig cserélik az embereket. Úgy vannak vele, hogy mások is dolgozzanak. Az a baj, hogy 6 órába 35 ezret kapol ki. Az nem sok mindenre elég. Ez a rosszabbik benne. A jó meg, hogy azért csak felveszik az embereket. Több embert felvesznek. C. falu Borsod, 29 éves roma nő

K: Ön szerint a közmunka megfelelő lehetőséget biztosít a családoknak?

V: Nem. Mer hogyha egy normális munkahelyed lenne az nem három hónapra 2 hónapra meg egy hónapra adják és végtelen ideig maradhatasz ottan, a közmunkaprogramban meg csak úgy adják, hogy 2 hónapig dolgozol és elmész szociális segélyre utána nincsen semmi. Érted? hogy ez csak ilyen ideiglenes megoldás, dolgozol 1-2-hónapot, no jól van kíségt a szarból valamennyivel mer én most kapok 22-t a párom kap 32-33-t mondom pontosan nem tudom, az már tíz ezer Ft, abból veszek egy kaloda fát, ennyi segítséget kaptam. De esse folyamatosan megyen, csak 1-2 hónapig, utána vissza a béka segge alá, úgyhogy itten az lenne a legjobb ha egy tartós munka hely, ez csak ilyen ideiglenes, átmeneti. C. falu Borsod, 37 éves roma nő

K: Mi ennek az előnye és a hátránya ennek a közmunkának?

V: Előnye az, hogy a romák rászoktak erre a munkára, be tudnak illeszkedni a társadalomba. Lekötik magukat, lekötik magukat és tudják, hogy mire várnak.

K: És a hátránya?

V: A hátránya, hogy nem biztos, hogy ez állandós. Ez nem állandós, ennek az az ütője, a hátulütője, hogy ez nem állandós munka, ez a romák és nem romák számára. Ez csak az, hogy ne szokjanak el a munkától. B. falu Borsod, 39 éves roma férfi

Ebben az évben két hónapot tudtam dolgozni az önkormányzatnál, tavaly viszont meg hat hónapot dolgoztam, azelőtt kilenc hónapot dolgoztam az önkormányzatnál és azért nem mindegy, hogy folyamatosan tudsz x összegből valamit vagy pedig két hónap és semmi. L. falu Baranya, 32 éves roma nő

A közmunka összegének minimálbérről való lecsökkentését sokan erősen sérelmezik, és ezzel hozzák összefüggésbe a közmunkában résztvevők motiválatlanságát, érdektelenségét.

Mert dolgoztam én közmunkásnak rendes bérért. És nem volt mindegy, hogy 47-et vagy 60-at viszek hozzá. Anno abban az időben, amikor rendszeren megkaptuk a rendes bért. És a közmunkához is már máshogy áll az ember. Mert ha megkapnám ott a minimál 60 000 Forintomat, biztos nem úgy dolgoznák, ahogy dolgozok. Csináljuk, mert muszáj. De nem mondhatjuk azt, hogy akkora lelkesedéssel. M. falu Baranya, 54 éves nem roma nő

A közmunkát végzők munkamoráljának hiánya több esetben az abban részt vevők között súrlódásokat, konfliktusokat eredményez.

Nem lehet velük kijönni. Ha vagyunk tízen egy közmunkába én azt mondom, hogy csináljuk meg a munkát a többi azt mondja, ő nem. Ezért a pénzért nem dolgozik. Ha ezt se kapnánk, mi lenne akkor belőlünk? S akkor most azért, hogy én hajtsak egyedül. Hát azért nem fogom más, most nem akarok mások ellen beszélni. Ha ők leülnek, hát természetes dolog, hát automatikusan én is leülök, hát ha ők nem csinálnak, egyedül nem fogom mindenki munkáját végigvinni. Sokszor ebből jöttek a veszekedések, majdhogynem verekedések, nekem ez nem hiányzik. Mondtam, ha küldenek, inkább elmegyek egyedül, küldjenek szemetet szedni, vagy elmegyek egyedül inkább, összeszedem a leveleket, gereblyézek társaságokkal nem annyira jó, sokan aszongyák dolgozson én nem dolgozom ezért a pénzért, ez a pénz is valami, kisegíti a családokat valamiben is. N. falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Vannak azonban olyan vélekedések is, melyek szerint, jóllehet a közmunka lecsökkentett összege anyagilag nem motiválja a tartósan munkanélkülieket, mégis pozitív szerepe van abban, hogy magukat hasznos embereknek érezzék.

Igen uram, hasznosabbnak érzik magukat. Még a fiatalok is, akiknek gyermekeik, feleségük nincsen. Boldogabbá teszi, hogyha ők dolgoznak. Főképpen a családos emberek. A családjáért felkelt és elment és teszi a dolgát. Teszi a munkáját. B. falu Borsod, 50 éves roma nő

4.1.3 Informális munkaerőpiac

Miután a formális munkaerőpiacon esélytelen munkát találni és a közmunkásként való alkalmazás évente az esetek többségében néhány hónap többletjövedelmet eredményez, aki teheti, az informális munkaerőpiacon próbál jövedelemhez jutni. Elsődlegesen segédmunkásként tudnak elhelyezkedni vagy az építőiparban, vagy mezőgazdasági tevékenységet végeznek.

Igen, építőipar, építkezésem, mezőgazdasági munkán (trágyabordás, teregetés) volt olyan mikor az önkormányzatnál dolgoztam, hogy letettem a munkát és utána mentem ki a földre trágyát teregetni este 7-ig, amíg rám nem sötétedett, akkor két műszakban dolgoztam. Amikor legutóbb építkezéseken dolgoztam, napi 5 ezret, de mikor a testvéremmel dolgozom, ő meg 500-at, óránként. Meg most is az erdőn voltam, dolgoztam 9 órát, kaptam 4500 ft-ot. Az az ismerősöm, aki sertésekkel foglalkozik két napra fizetett 8 ezret, 600 ft-os órabérbe, az első nap dolgoztunk 5 órát, másik nap meg akkor már kerítést csináltunk 8 órát. Összejött 13 óra az 600 ft-jával 7800, de megadta a 8 ezret. Meg pénteken voltam nála disznóvágáson annyit kellett segítenem, megpuoltuk a disznót, feldaraboltuk, bevittük, 3 órával, de azt már 500 ft-al számolta, könnyebb munkákat 500-ba, a nehezebbeket 600-ba számolja. L. falu Baranya, 22 éves nem roma férfi

Hát én ilyen kubik munkás vagyok, mer itten van mellettünk egy fólia és oda járunk paprikát természet a vállalkozó, a paradicsomot, paprikát tököt, és akkor hát ugye kapálok amit nem lehetne, földet túrunk, magyarul kimondva hogy néha olyanok vagyunk mint az ágról szakadtak akinek se anyja se

apja, éjszakánként hogy ha beindul a csirke pakolás csirkét megüink pakolni és minden olyan munkát megfogok amit muszáj, hogy több legyen a gyerekeknek. R. falu Pest, 22 éves nem roma nő

Tebát én mindent bevállalok, kőműves munka, akkor az egyik ismerősöm sertésekkel foglalkozik, annál szoktam segíteni. Kerítést csinálunk, gabonát merünk, akkor az erdőre szoktam járni. Most így ebben a hónapban kiszámoltam, nem sokat dolgoztam, 10 napot, de 10 nap alatt kerestem 32 ezret pluszba, ehhez a 22800-hoz. Mert ebből nem lehet megélni, a 22800 pár nap alatt elmegy, mellette muszáj valamit csinálni. L. falu Baranya, 22 éves nem roma férfi

Ebben a formában **a legkiszolgáltatottabb a munkavállaló, hiszen nincs alku pozícióban,** a munkáltató által felkínált bármilyen előnytelen feltételt el kell fogadnia.

Hát én úgy dolgozok alkalmi munkában, hogy nagy kárt csinált nekünk a munkaadó, mert csak úgy lehet dolgozni nála, ha csak kaját hozol el. Szokott húst árulni, lisztet, olajat, delikátot, tésztákat, májkerémet, hátszóval ilyen alapvető élelmiszer dolgokat és azt a dupláján adja. 400Ft-os órabérben dolgozunk és készpénzt ő nem ad, hanem csak így kajában dolgozhatol nála, de hát néha az embernek készpénzre is szüksége lenne. De hát jobb az most hogyha elhozok egy napi főzni valót, mintha elmegyek a boltba hitelbe kérni. Nem is adnak egyáltalán, hogyha adnak is akkor is csak a hónap végén, de akkor sem adnak ki kenyeret. Kenyeret, azt nem is adnak ki egyáltalán, meg azt is megválogatják, hogy kinek adnak, meg kinek nem adnak. . C. falu Borsod, 34 éves roma nő

K: Azt említette már, hogy szokott alkalmi munkát végezni, ezért körülbelül mennyi fizetést kap?
V: Ezt mondom, hogy fizetést nem kapok, ottan kajában ugye, hát csirke pakolásban négy hét alatt jön össze 25-30 ezer Ft, de az abban nyilvánul ki hogy elmegyünk este csirkét pakolni, van amikor egy kocsi van, van amikor két kocsi van és kocsinként kapunk ezer Ft-ot. Ez azt jelenti, hogy mondjuk mondok egy számot elmegyünk 10en és ilyen 4500-5000db csirkét pakolunk meg és azért kapunk 1000Ft-t. De hát ugye az is jobb mintha nem kapnánk semmit. C. falu Borsod, 34 éves roma nő

Sokan azért maradnak ki a feketemunka lehetőségéből, mert az illegális munkát közvetítők által kért „csapatokba” nem tudnak bekerülni.

Tudnák ha volna, de úgy vannak vele az emberek, hogy össze állítanak egy csapatot és azt viszik évekig. Testvér, rokon, barát, nem fér már bele egy idegen, vagy ha belefér, akkor csak két nap, és utána ugyan úgy jön az, aki kimaradt. K: Itt a faluban milyen alkalmi munka lehetőségek kínálóznak? Itt nincsen, de szoktak vinni embereket, szőlő, alma szüret, cseresznye is szokott lenni mindig ilyen szüretetek szoktak lenni. C. falu Borsod, 29 éves roma nő

Többen a **szociális segélyekhez való további hozzáférés miatt kérik a munkáltatót, hogy ne jelentsék be hivatalosan a munkavégzést.** Ez mindkét fél számára előnyös megoldás, így gyakran élnek vele.

Hát itt a falu végén van egy csirkeüzem, és amikor úgy van, akkor oda tudok elmenni dolgozni. Hát akkor, amikor van munka, meg emberhiány. Most így, hogy nem voltam majdnem egy évig a hivatalnál, nem hívtak be dolgozni, kaptam a jövedelempótlót, úgy tudtam dolgozni a csirkében. Bejelentenének, csak kértem, hogy ne jelentsenek be, mert szükségem volt a hivatali pénzre is. Érti? ... Mert hétfőtől csütörtökig dolgozunk ott, heti 10-15 ezer forintot megkerestem, meg még plusz minden csütörtökön kaptunk egy csirkét. Mert ez a heti 15 ezer forint, az egy hónapban mennyi? 60 ezer forint. És ha megtudnák, hogy így van néha-néha egy kis maszkek munka, akkor azonnal elvinnék a jövedelempótlót. R. falu Pest, 22 éves nem roma nő

Vannak azonban olyanok is, akik tartanak a feketemunka lelepleződésétől és ezért elvből nem vállalkoznak ilyesmire.

Nem, ilyen alkalmi munkába nem vágnék bele, azért úgy érzem, hogy az előlételem az nem is engedné, tehát én tartok az ilyentől az az igazság. Tehát most nem azt mondom, ha valaki nagyon rá van utalva, de egyelőre még nem tartok ott, inkább próbálkozok bármivel, de hátha valami összejön, de feketemunkát nem. L. falu Baranya, 52 éves nem roma nő

4.1.4. Transzfer jövedelmek

A családok megélhetésének fontos összetevője a gyermekek után járó jövedelmek.

Négygyermekes apa vagyok, én 27 évesen nősültem meg, későn, a feleségemet ismertem már pici korától. Van egy 12 éves nagylányom, van egy 10 éves, van egy lány, elsős, bétéves, és van most a pici, de ezt sem akartuk már vállalni, de édesapám szeretett volna egy fiút, hogy nekem legyen, de kislánynak sikerült. Négy lányom van, de ettől tovább nem lépünk, ez maradt! B. falu, Borsod 39 éves roma férfi
Így van, a gyermekeim pénzéből, alkalmi munkából tartottam fent magam, lovaim voltak, avval dolgoztam, szamaraim voltak, avval dolgozgattam, vagy elmentem valakinek fuvarba, vagy fát vittem, vagy akárkinek akármit kellett vinni, ehittem, feltaláltam magam. Én bűnözésből én sosem, én tisztességes voltam. B. falu Borsod, 39 éves roma férfi

A vizsgált falvakban a gyermekvállalás időpontját és a gyermekek számát tekintve **kétféle stratégiát különíthetünk el. Az egyik a többségi társadalom normáihoz igyekszik közelíteni.** A roma népesség körében a fiatalabb korosztályhoz tartozó nők bizonyos csoportjainál **tudatos törekvés figyelhető meg az első gyermekszülés időpontjának kitolódására és a gyermekszám csökkentésére.** Miután a többségi társadalomban még erőteljesebben kitolódik ez az időszak, a romák újonnan létrejövő mintáit így is túl korainak tartják, a született gyermekek számát pedig magasnak. **A másik alkalmazott gyermekvállalással összefüggésbe összehozható stratégia a korábbi családi mintákat követi és a szülés korai időpontja valamint a magas gyermekszám jellemzi.** (Vö: Durst 2001, Durst 2002, Durst 2005, Durst 2006, Durst 2010) Az eltérő stratégiák nem egyes településekhez vagy a különböző roma életmódcsoportokhoz (beás, oláh cigány, romungró) kötődnek, hanem az érintett családok divergens aspirációs törekvéseit tükrözik.

A foglalkoztatást helyettesítő támogatás még a lecsökkentett formájában is fontos szerepet játszik a háztartások megélhetésében. Az FHT juttatásban részesülők minden törekvése arra irányul, hogy mielőbb elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon. Ennek hiányában feketemunkát is elvégeznek, vagy arra törekkenek, hogy minél több időt tölthessenek közmunkában.

R. településen a munkanélküliek együtöde semmiféle kapcsolatot nem tart az önkormányzattal, így nem jogosultak a szociális segélyre sem. G. város közelsége lehet az ok, ahol tartós feketemunka révén nem szorulnak ezekre a segélyekre, a kötöttségek pedig akadályozzák a tartós feketemunka lehetőségének fenntartását. A többi településen a magukat munkanélküliként nem regisztráló személyek száma elenyésző.

4.1.5 Napszám

A rendszerváltás előtt az összes vizsgált településen **létezett a helyi romák és a nem roma népesség között az alá-fölérendeltségi alapon működő patrónus-kliens kapcsolat,**

amelynek keretében a nem roma háztartások által „átengedett” mezőgazdasági munkafolyamatokat végezték el napszámban a cigányok. Ezek a kapcsolatok a rendszerváltás után, különösen az utóbbi években bekövetkezett életszínvonal romlás következtében beszűkültek.

Alkalmi munka az sajnos nincs. Ugye mindenki úgy van vele, hogy megcsinálja, most hogy ha így otthonra gondolod, mint régen még öreganyámék idejében, hogy elmentek egymáshoz kapálni meg mit tudom én mi, de ez már nincs. Ez már nagyon régóta nincs. Hát fiúknak. Férfinak úgy mondom, hát most ő nekik persze. Kimennek, szólnak, gyere dobjál meg két kocsit, segítsél megrakni mit tudom én így ilyesmi van. Fűnyírás is van. De, mint nőeknek nincs. L. falu Baranya, 32 éves roma nő

Semmi. Semmi nincs itt a faluban. Senkinek nem kell egy napszámos, nem kell kapálni. Semmi nem kell. M. falu Baranya, 54 éves nem roma nő

Milyen jó volna, hogyha most lejár nekünk ez a munka, hogy vannak itt a faluba, meg bárhol idősebbek, akiknél elkéne az, hogy hordják be fát, vagy lássam el az udvart, takarítsak ki neki.” Én elvállalnám! Elvállalnám! De hát nem szólnak! M falu Baranya, 41 éves roma nő

Egyes esetekben az elvégzett munkáért nem is készpénz kínálnak, hanem csak az elfogyasztott étel és ital jelenti a fizetséget. Az ilyen munkaalkalmakat elkerülik.

Ha még ha szólnának is. Jaj, mert haver vagy. Gyere, hozok egy két dobozos sört, kapsz egy-két pohár italt. Ilyenért meg nem érdemes. Az én férjem nem. Mondom is neki, ha akarsz inni, semmi baj, hozok neked sört hazára is, azért ne menj a szomszédba, hogy dolgozd magad halálra és kapsz egy pohár italt. Azért ne menj a szomszédba. Kész, az a világ már megszűnt. Úgy, hogy mellékereset ohne. M falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Azokban a falvakban ahol az idősödő, de a nyugdíj révén stabil anyagi helyzetben élő lakosság rászorul a háztartásában adódó, általa már nem elvégezhető munkafolyamatok „átengedésére” ott a helyi romáknak nagyobb lehetőségük van ilyen alkalmi munkavállalásra. Ilyenkor az évtizedekkel korábban létezett korábbi munkakapcsolatok reaktivizálódnak.

Itt a faluban van egy módosabb család, egy idősebb asszony, aki régebb óta ismeri már a szüleimet. És még annak idején, amikor a férje is élt, foglalkoztatott embereket. Birtoka és földjei voltak. És akkor ott csemete ültetés, meg erdőkben. De most már ez nincsen, most már ilyen nagy munkálatok nincsenek. De mondhatom, hogy vagyunk olyan szerencsés helyzetben, hogy nem mindennap, de időnként szól édesanyámnak. És ha el szokta édesanyámat hívni dolgozni, és akkor 3000-et fizet naponta. Úgyhogy néha ez nagyon jól tud jönni, mert van amikor abszolút 100 forint sincs a lakásban. És amikor ilyenkor szól az XY néni. És tényleg hálásak is vagyunk, mert sokszor volt, hogy kihúzott minket a pácból. Ez biztos, és megmondhatom, hogy ez csak a mi családunk. Szóval már az évek során kialakult a szüleimnél olyan bizalom, hogy ez a bizonyos néni, csak őt engedi be a lakásába. És ez már egy jó pár éve, és itt a faluban csak mi vagyunk az a család, akít... Ez egy jó dolog, és ezt a bizalmat meg ezt a lehetőséget, nem mindenki fogta volna így fel, mint mi. N falu Baranya, 21 éves roma nő

A többségében romák lakta D faluban egyáltalán nem is létezik ilyen lehetőség, míg például az egyik ma már nagyrészt romák által lakott faluban sok az idős nem roma ember, akiknél adódnak elvégzendő feladatok.

D falu sokkal rosszabb, mint A. Itt semmilyen munka nincsen, nem hívnak sehova. Ott elbívtak paraszt nénik, bácsik házhoz. Ott minden nap elmentem valahova dolgozni, megvolt 5-6 ezer forintom, adtak krumplit, babot, szalonnát. Itt semmi nincs, ha elmegyünk fáért, elkapnak, bevisznek a börtönbe,

10 napra, 20 napra. Úgy megyünk fáért, hogy bujkálunk. Engem is vittek már nem is egyszer. Le lehetne dolgozni közmunkába, de ha a rendőr kap el, vagy a tájvédelmis, akkor egyből bevisznek. D falu Borsod, 43 éves roma férfi

Több a kutatásba bevont településen a helyi napszám lehetőségének hiányában közeli falvakban keresnek ilyen pénzkeresési lehetőséget.

Néha úgy elbávnak a közeli falukba, hogy ászáznak, vagy valami. De hát mostanában már oda se. Mert hát, ahogy szegényedik az ország, most már ők se tudnak fizetni, inkább megcsinálják ők is maguk. D falu Borsod, 43 éves roma férfi

K: Napszám van a környéken?

V: Hát több is. Ja! Körülbelül. Nem a faluban, hanem egy harmadik, vagy negyedik lévő faluba jártunk napszámba. S falu Pest, 47 éves roma nő

Tavaly azért valamennyire adtak munkát, hogy el tudtak menni Keresztúrra vagy Szakáldra, vagy ide-oda aki bírt jobban, az elment dinnyét kapálni vagy mit tudom én, valahol csak munkát kerestek. Valamennyiből csak meg tudtak élni, de most ezen az idén nem tudtak senki. C falu Borsod, 37 éves roma nő

4.1.6 Gyűjtögetésből szerzett jövedelmek

A vizsgált települések mindegyikében **kihasználják a környezetükben vadon termő növények saját felhasználásra, vagy eladásra történő gyűjtését.** Ezek ugyan időszakos lehetőséget kínálnak, ugyanakkor néhány esetben jelentős jövedelem kiegészítést tesznek lehetővé. Különösen D településen használják ki a kedvező földrajzi adottságokat. Ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy számukra nem igazán adódik más mód a pénzszerzésre, alkalmi munka és napszám lehetőségek hiányában.

Vannak ezek a szezonok, amiből még lehet pénzt keresni. Járunk gombászni. Meg szedjük ezeket a bogycákat: som, csipke, ezeket. Ősz elején van a gombaszézon, de az se mindig, mert attól függ, hogy hogy hozza a természet, mikor van termés. De ezt nekünk még Miskolcra be kell vinni. A korai vonattal elindulunk, és akkor ott vannak ilyen kofaasszonyok, akik leveszik. Olcsón veszik le igen, de ha többet akarunk keresni, akkor ott állunk egész nap, ott fagyoskodunk oszt eláruljuk. Ez három-négy-öt ezer forint lehet. Eleinte még drágább, aztán amikor már sokat hoznak, akkor már olcsóbb annak is az ára. Ott kell állni egész nap, hogy az ember elárulja, de hát kénytelen. Mert ha kaját akar letenni a gyerekeknek az asztalra, akkor kénytelen. Más lehetőség nincs. D falu Borsod, 33 éves roma nő

Csipkét, galagonyát, somot, gombát szoktunk szedni, abból jön kevesünk, főleg a somból. Idejön a felvásárló, lemérjük oszt kijfizeti. D falu Borsod, 43 éves roma férfi

K: Gyűjtögetni szoktak valamit?

V: Hát, nyáron volt. Csiga, éti csiga, bodzaszedés. Ennyi. S falu Pest 47 éves roma nő

Gombázás, bodzázás-csetezés az van. Amikor leérik, a bodzavirág utána van a fekete bogycája. A gomba egy-két hónap talán. Ez úgy megy, hogy egyik nap gombászol, a másik nap csarnokozol. Beviszem Pécsre, mert csakis ott lehet árulni, mert ugye ott van gombaszakértő és ott vizsgálják be. Ez változó, hogy mennyit kapok érte. A gomba kilója 1500-2000 Ft. Ha van 3 kilóm az 6000, legrosszabb esetben ugye 3000, mondjuk, 4500 Ft-ot tudok vele keresni. Ami igazából nem nagyon éri meg, de mindegy... L falu Baranya, 26 éves roma nő

Sok esetben olyan kevés készpénz van az egyes családoknál, hogy barter-kereskedést folytatnak, az erdőben szedett javakat élelemre cserélik.

Gombát szoktuk úgy eladni, de már annyira sokan, itt már mindenki elmegy gombászni, és már annyira megtelt, hogy már azt mondják, nem kell. Itt a faluban szoktuk. Mert állítólag megvan tiltva, faluzni nem lehet.

K: Mi az, hogy faluzni?

V: Hát, hogy eladni valamit. Azt állítólag büntetik, és nem merek kimenni. Becseréltem én a gombákat, szoktunk kapni érte krumplit, szalonnát, ihyesmit, ez nem szűgyen. Ők is adtak én is adtam. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Többen arra panaszkodnak, hogy a korábbiaktól eltérően már nincsenek olyan jó lehetőségek a gyűjtögetésre.

Hát az sincs már nagyon, gomba se. Úgy, mint, mit mondjak neked... 10 évvel ezelőtt. Abból is megéltek az emberek, hogyha elmentek gombászni és eladták. De most már szinte az sincs. Mert el szoktam úgy menni, de nincs úgy már gomba. Hát a csigagyűjtés az olyan, hogy az ember elmegy csigászni. Mondjuk összeszedel két vederrel, egy fél vödörrel marad belőle, mert átrostállik. Összeszedel, mit mondjak ekkora csigákat (mogyoró nagyságú mutat) még az is átmegy a rostán. És akkor nem érdemes menni ezért se.

Volt egy ilyen család, aki kínálta a bodzaszedést, de nem vettem benne részt, mer nagyon keveset adtak, volt, hogy egy napra az 1000 Ft-ot se adták meg. Most ami inkább jövedelemtermő volt, a kökényszedés volt, az jobban megérte. K: És azt le tudjátok valahol adni?

V: Igen, igen, itt van ilyen átvevő, vagy jönnek máshonnan kocsival és ők leveszik. B falu Borsod, 25 éves roma nő

Többen a szezon időszakában számukra jelentős pénzjövedelemhez jutnak.

Ezekből mennyi bevétel jön be? Hogy lehet ezt értékesíteni? Milyen áron?

Hát, ha így beszélünk ezokrül, a kökényrül, 100 Ft volt kilója. Most akkor erről beszélünk, Gyulával lenyomtunk két nap alatt... mennyit? Mennyit kerestünk? 5 ezret? Várjál, mennyit szedtünk? Mázsát? Egy mázsát.

És a csipke?

A csipke, azt most nem tudom... Hogy ment a nyáron? 80 Ft? 80Ft ment annak kilója, de hogy ki mennyit szedett, azt nem tudom, mert hogy én nem szedtem.

És mi van még? Mert volt egy harmadik...

Birsalma! (feleség)

Volt a birsalma, hát a birsalmát is, aztat 100 Ft volt a kilója. Hát az még jó bevételi forrás volt, de hát...

Hát annak nagyobb a súlya, nem?

Nagyobb és az jobb! 7000 Ft volt, ha úgy vagyok 50 kiló! Ugye? Jól számolom? B falu Borsod, 39 éves roma férfi

Böngészni voltam, de nem eladás céljából, gombászni is, a gombát el is adtam. Meg ugye ettünk is belőle, de viszont, abból meg megélni nem. Nagyon sok minden van, van ez a bodza fekete bogóját, ezt is átveszik Szentlőrincen és én ezt is csináltam. Elvileg gyógyszer készítenek belőle. Pillanatnyilag megoldotta a problémáimat, de az is édes kevés volt. L Falu Baranya, 26 éves roma nő

4.1.7 Böngészés, mezerelés

A termőföldön a gépi betakarítás után fennmaradt haszonnövények összegyűjtése korábban bevett gyakorlat volt. Akár eladásra is tudtak gyűjteni burgonyát és kukoricát. Ma egyre gyakrabban arra panaszkodnak, hogy a föld tulajdonosai nem engedik meg nekik a mezerelést. Az ő engedélye nélkül a tevékenység nem végezhető.

Hát hogy levágták a kukoricát, és amit a földön ott hagyott a gép, azt összeszedtük, lemorzoltuk és eladtuk. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Hát mentiünk a nyáron. De azt is úgy, ha megengedik. Már sokan, sok ember meg se engedi, hogy rámenjél a földre. Inkább beszántják. Mondjuk volt olyan gazda, aki tényleg, hogy megengedte. Normális volt, hogy menjél, és akkor mezereljél. De volt olyan is, aki nem engedte meg. C falu Borsod, 29 éves roma nő

Kukoricát földről felszedni én is igen, elmentem, mert muszáj volt szedtem is meg vettem is, mert itt vannak a jószágok, hát, ha minden igaz, akkor most márciusig ez kitart. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Persze, igen. Krumplit gyűjtögettünk össze, kukoricát, meg mindent.

K: És akkor mit csináltok ezzel?

V: A krumplit az ételbe. Most is azt főzők. Az önkormányzatnál van ez a földprogram és ott a lóter az tele volt krumplival, az is ami bent maradt a földben, kimentem a gyerekeimmel és elkezdtem kapálni és akkor összejött egy-két zsák krumpli. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Mostanában nem igazán volt. Még régebben, jó pár éve lehetett krumplit, ezt-azt. De mostanában nem hallok olyat, hogy lehet menni, ha van is, elég messze van tőlünk. S falu Pest, 37 éves roma férfi

4.1.8 Árusítás

Néhányan próbálkoznak bizonyos áru-féleségek eladásából pénzbevételhez jutni. Ezek a legtöbb esetben illegális tevékenységnek bizonyulnak.

Egy időben csináltam, igaz, töltöttem a cigarettát, de nagyon átvágtak vele, azt mondták, hogy feljelentenek, mert nem lehet cigi árulni. Nem elég hogy hitelbe odaadtam, akkor ugye jó volt, hát olyan 40-50 ezer forint simán kint van, és nem tudok vele menni, mert nem lehet. Úgyhogy már most egyáltalán nem is tudom, hogy mibez kéne fogni, amiből pénzt lehetne csinálni. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Néhány roma család a hagyományos cigánymesterségek újra tanulása és gyakorlása révén próbál a háztartás szűkös anyagi lehetőségein segíteni.

K: Láttam, hogy itt a kosárfonást csinálja a párja. V: Hát most az, de azt is nagyon olcsón kérik tülle a vásáron. K: Milyen vásáron értékesíti? V: Ónodi vásáron. Oda szokták vinni. De azt mondja, hogy nagyon nem éri meg, mert ilyen nagy kosárér, mondjuk, egy 3 ezer forintos nagy kosárér 1100- 1200 forintokat adnak neki. De hát muszáj. Hát ő már nagyon régóta foglalkozik ezzel. Az apja taníttatta gyerekkorába, de hát nem mindig szokta csinálni, mert valamikor hiába kérik, azt nem veszik meg. C falu Borsod, 37 éves roma nő

Vannak olyanok, akik kreativitásukat kihasználva kezdenek illegális vállalkozásba és abból egészítik ki családjuk bevételeit.

Most már 4 éve ennek, hogy ellestem pár dolgot és tudtam kosarakat csinálni meg koszorúkat, és azokat el szoktam adni. Pénzbeszerzés is. Csinálok saját részre, mindig kiviszem a temetőbe, meg eladni szoktam kosarakat meg koszorúkat. Össze gyűjtöm a fenyőágakat és a díszeket és csak a virágokat kell megvenni és akkor beszórom. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

4.1.9 Lomtalanításon szerzett javak

A súlyos anyagi helyzetben élő családok több esetben rákényszerülnek, hogy a lomtalanításkor kitért használt tárgyakat hazavigyék.

Hát most ez nem szűgyen. Miért mikor megyünk Komlóra és látunk valamit, vannak ezek a lomtalanítások, ilyenkor el szoktam menni és mikor van olyan, hogy kirakják, és hála az Istennek nem dobják be a kukákba, kirakják egy stócba a ruhákat, én berakom és hazahozom, ami jó a gyerekeimnek azt félrerakom, a többit meg eldobom. Kiválogatom őket. Játékokat imádom őket összeszedni. Furcsaság, amikor látok valami játékot, képes vagyok megállni, felveszem, hát nem szűgyen az. Kislány meg nagyon örül neki, valamikor olyan babát hozok neki, hogy egy keze nincs, de öltözteti, vetkőzteti. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

4.1.10 Vasazás

A fém és vasgyűjtés és ennek értékesítése egyáltalán **nem jellemző gyakorlat a vizsgálatba bevont településeken**. Egyedül R falu esetében találtunk rá példát. Roma és nem roma interjúalanyok egyaránt végeznek ilyen tevékenységet.

Hát mostanában úgy volt a fémzés, hogy egy darabig nagyon ment, olyan szinten ment, hogy tényleg jól ment. Csak most már nem, mert egyre több lett az átvevő, azon kívül járnak az átvevők is, és sokan lettiünk. R falu Pest, 33 éves roma férfi

Vagy, hogy ha valami öreg néni, vagy valahonnan mászkálnak, akkor kapunk vasakat, meg ők is, és akkor azt le szoktuk adni. Azért kapunk pénzt.

K: Vasakat kitől kapnak?

Hát vannak ilyen idős házaspár, vagy néni, és amikor takarítanak, vagy van ez a lomtalanítás, akkor szoktuk járni a falut, összeszedjük, amit találunk, és ami olyan, azt megtisztítjuk, elrakjuk, ami olyan, azt meg leadjuk. Mert itt a második, negyedik szomszédnál is lehet leadni vasakat. R falu Pest, 22 éves nem roma nő

4.1.11 Kéregetés

Amikor a hónap végén minden jövedelmük elfogyott és a család az éhezés szélén áll, akkor egyes családanyák más módot nem találva, a faluban élő hozzájuk képest módosabb, nem roma lakosságtól kéregetnek. Ezek az adatok csak sporadikusan fordulnak elő, a vizsgált falvak közül a legkiszolgáltatottabb, túlnyomórészt romák által lakott D településen.

„Ez a segélycsökkenés nem volt jó megoldás. És ezt nekik tudniuk kellett volna. Azoktól vették el azt a kevés pénzt, akik nagyon rá vannak szorulva. ... Úgy gondolja el, ha nekünk ez a csöpp kis pénzcskénk van, akkor senkire nem lehet számítani. Úgyhogy ebbe a téli időszakba annyira meg kell húzni. De hát hiába húzza az ember... Mert hát minden nap megfőzöm azt a kis paprikás krumplit, meg a vakarót meggyúrom. De van, hogy az utolsó héten nem főzik az ember. Úgyhogy néha elmegyek a magyaroknál rimánykodni. Hogy mégiscsak hogy valami a gyerekeknek. De akkor már úgy van, hogy a gyerekeknek abból van, de nekünk már nem. Nem eszünk, csak hogy nekik legyen. D. falu Borsod, 33 éves roma nő

4.1.12 Guberálás

Csak S falu esetében van arra utalás, hogy guberálás révén próbálnak bizonyos felhasználható, vagy eladható javakhoz jutni. Ez minden valószínűség szerint G város közelségével és a környéken található szeméttelpeppel hozható összefüggésbe.

Kijártunk guberálni, azért megvolt a kis pénzünk beti szinten, vagy két beti szinten, és akkor nem voltak betörések, rablások, lopások. Minden.

K: És amikor a szemétesben, szeméttelpepen guberáltak, akkor mit gyűjtöttek?

V: Mindent. Az üres üveg, a kartonok. A papír, az újság. Onnan hazaboardtuk a tüzelőt. Voltak állatok, onnan etettük őket.

K: S mennyit lehetett ezzel keresni?

V: Hát olyan húszezeret minimum. És ez akkorában nagyon jó pénz volt. Abhoz képest. S falu Pest, 47 éves roma nő

4.2 Fogyasztási szerkezet

4.2.1 Élelmezés

A tartósan munkanélküli háztartások számára **igen nagy erőfeszítést jelent az alapvető fiziológiai szükségletek kielégítése, az élelmezés rendszeres biztosítása.** Nagyon sok háztartásban csak nagy erőfeszítések árán sikerül elkerülni a tartós éhezést.

Hát, gyere, most állj fel légy szíves és nézd meg hogy mi van a hűtőben (egy tejes doboz, kb. 2-3 szelet felvágott és tányéron kis darab zsírszalonna), hogyha haza jönnek a gyerekek, akkor jóformán csak vajas kenyeret tudnak enni. Nem tudom azt mondani, hogy egyetek egy szelet parizeres kenyeret egy pohár tejjel - mert a jányom az imádja a tejet - mert ennyi tejünk van (mutatta, hogy a tejes doboz alján van egy kevés) hát néha van, amikor jobb, de van, amikor nehezebb, és azért járunk így alkalmi munkába hogy több legyen, de most tél van. Ilyenkor leállás van. A téli idő most nagyon megszorít minket. Ugye, itt van a tüzelő. Úgyhogy amit kajára is költenék, azt inkább most muszáj a tüzelőre költenem. Mert most vagy melegben vagyunk - mert az a kis kaja mindig kiadódik, vagy paprikás krumpli, vagy most is sárgaborsó főzeléket főzök majd tojással -, de ugye betvégen jobban ment, mert akkor főztem nekik - kaptunk egy tyúkot csak úgy ajándékba, mert a párom most dolgozik ilyen alkalmi munkában és a főnöke adott egy tyúkot - abból főztem húsvévest nekik, pörköltet csináltam, tudtam sütni két tepsisüteményt, egy túrósat egy almásat, de ez sem mindig adódik így mindig úgy próbálok csinálni, hogy a gyerekeknek legyen, úgyhogy nagyon nehéz, nagyon szűkíteni kell a dolgokat, hogy jó legyen, hát nyáron például tudtam befőzni befőtteket is, hát ezt én magam készítettem. Nyáron jobban van munka, jobban tudunk haladni. C falu Borsod 34 éves roma nő

Sokszor a kenyeremet nem tudom megvenni. Mondom, annyi pénzünk nincs, hogy a gyerekeimnek az étkezését tudjam biztosítani ott Dombóváron, alig várják, hogy hazaérjenek, megtámadják a szekrényt, mert tényleg nincs, hát miből adjak, és én tudom a gyerekeimről, hogy milyen, sápadtan jönnek haza, éhesen jönnek haza, a szívem majd megszakad. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Alapvetően az olcsó alapanyagokból készült laktató ételek révén tudják biztosítani, hogy ne éhezzenek.

Próbáljuk úgy szorítani, hogy ne kelljen. Olyanokat próbálok főzni, ami nem sokba' kerül meg eljárók ide a bioba, ez kertészet, onnan elég sok mindent haza hoztunk zöldséget, raktam el lecsót, paradicsom levet, szoktam befőttet is de most nem tudtam mert nem tudtam venni, meg az az igazság hogy nincs hol tárolni, mert nincsen spájz. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Sok esetben **arra sincs lehetőség, hogy minden nap meleg ételt főzzenek.**

K: És milyen gyakran szoktatok meleg ételt készíteni?

V: Nem minden nap. Hétköznap általában én vagyok otthon, szüleim. Húgom az nincs otthon. Hogy mondjam, hogy milyen gyakran főzünk? Hát, amikor van mit. Ennyi. Amikor van mit, akkor főzünk, meg persze amikor nem éppen kifogyott a gáz, meg amikor van mit. De ha nincs, akkor nem tudunk főzni semmit. N falu Baranya, 23 éves roma nő

Több családnál bevallottan előfordul, hogy **a gyerekek éhesen indulnak el otthonról.**

Úgy mennek el a gyerekeim hazulról, ha netán van pénzem adok nekik egy ötszázast reggelire ebédre, ha nem, akkor sajnos befizetni nem tudom nekik. És úgy van, amikor szegény gyerek elmegy dolgozni, mert azért meg kell emelni nekik a vasat, de a múltkor mondta, hogy ott megsajnálta a felnőtt emberek, és mondták, hogy gyere reggelizéssel velünk. Kellemetlen, de És mondtam, elfogadtad? El, mert nagyon éhes voltam. Jól tetted, ha valaki megkínál, akkor el is kell fogadni, ha nekünk nincs, és valaki ad, akkor el kell fogadni, köszönd meg, és akkor edd meg. Mást nem tudok neki. Alig várják, hogy hazaérjenek, fél 4-kor ér haza mind a kettő Dombóvárról, és már kérdik, hogy mit főztél. Hát akkor mit mondjak gyerekek nincs mit ennetek, főznöm kell. N falu Baranya 41 éves nem roma nő

Éppen meglehet élni, csak annyi hogy az ember nem teheti meg azt, hogy megveszi, amit akar, csak ami létfontosságú, a gyümölcs, kenyér, hogy meglegyen az a leves vagy éppen az a sűrű étel, nem tudja azt megcsinálni az ember, hogy a gyerekeket felöltöztetem, vagy éppen magamat, vagy a páromat. Mer, úgy vagyok vele, hogy először őket öltöztetem, nekik mindenük meglegyen. B falu Borsod 25 éves roma nő

Több anya törekszik arra, hogy a lehetőségeket figyelembe véve egészséges ételeket biztosítson gyermekei számára.

Hát az alap, ugye a vitamin a lányoknak, az minden hónapban megvan, nem csak ugye a gyümölcs terén mer az minden nap megvan, mer nagyon sok most a járvány, hogy mindenképpen ne essenek bele. B falu Borsod 25 éves roma nő

A háztartásvezetésben felértékelődik a beosztás szerepe. Ennek eredményeként többen tervszerűen gazdálkodnak a szűkös erőforrásokkal. **A tudatos, többször írásban is rögzített kalkuláció a nőkhöz kötődik, ez is növeli a válsághelyzet kezelésében betöltött szerepüket.**

A beosztásra meg visszatérve a sógornóm segít nekem, ő nagy-nagyon ügyes és úgy lehet kevésből is kijönni, hogy felír egy hónapra menü rendet, az alapján vásárolunk, de mindent felír, a kenyér, mindent, kijön az az összeg és az alapján halad az ember. És ha úgy kiszámolunk mindent, akkor gondoljuk megmarad 10-15 ezer Ft akkor azt a lányokra ráfordítjuk. B falu Borsod 25 éves roma nő

4.2.2 Ruházkodás

A ruházkodási igények kielégítését is alapvetően a pénzszerző határozza meg. Az esetek többségében turkálókából vesznek használt ruhát, vagy az olcsó kínai árukat vásárolják.

A kínaiban szoktunk, ahol olcsóbb, mindig oda szoktunk menni. Van, hogy bejárjuk az egész várost. Na, most ez itten 100Ft-al olcsóbb vagy kétszáz forinttal olcsóbb, "de most nekem ez nem kell", most vagy felveszed, vagy nem, jó hát akkor megyünk tovább, akkor kikoooperáljuk, hogy neki is jó legyen meg nekem is. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Elég sokat járok turkálóba, vagy a kínaiba. C falu Borsod 44 éves nem roma nő

Nem tudom, mások hogyan csinálják, nekünk nagyon ritkán jut arra lehetőségünk, hogy most elmegyek és veszek egy új kabátot, vagy egy új. A lábbelit úgy kell, hogy újat venniünk, de a gyerekeimnek például legtöbbször turkálóban veszek, és ezt most komolyan mondom, és még saját magunknak is. N falu Baranya, 29 éves roma nő

K: Esetleg volt e rá példa az elmúlt egy évben, hogy a megélhetés érdekében valamilyen berendezési tárgyat eladjanak, vagy rosszabb minőségűre cseréljenek? Például eladni...

V: Nem, nem, mert úgy mondtam a páromnak, hogyha nincs is az asztalon délelőtt kenyér, akkor majd lesz délután, és amit keservesen megszerztünk, amikor még jobban ment nekünk aztat pótolni már nem lehet semmilyen féleképpen. Azért mondom, hogy így a ruházkodásban is, Briginek már szerte szét van a táskája is, szeptembertől - már tavalyi táskája van- és szeptemberben abban kezdte, de már darabokba van. Mondtam is neki, ha most megkapjuk a pénzt, akkor egy ezer forintos táskában gondolkozzunk, mert a Búza téren (megjegyzés: ez Miskolcon van) az aluljáróban már lehet venni ottan olyan táskákat, mert egyszerűen nem telik arra, hogy ezer forintos táskákat kifizessek, mer ugye azért be is kell menni, de egy táskáért nem fogok buszra ülni, hogy na, most vegyek egy táskát. Hanem majd ha több lesz, akkor veszek egy táskát, meg most csizma kell mind a kettő lánynak. A fiúnak meg bakancs kell. Hát most azzal járunk jól, hogy adják ezt a nevelési segítyt, mert aztat mind rájuk költöm, mert az, az övék. A családi pótlékot nem tudom mind rájuk költeni, mert itt vannak a számlák. Ezért mondom, hogy úgy kell kooperálni, hogy hiába van meg a fizetés is most a Gyuszának, nekem meg a szociális segíty, abból úgy csinálom, hogy veszek fát, meg egy kis kaját legalább, vagy 10ezer Ft-ért egy kis húst, hogy mindig legyen itthon valami, hogyha nincs is pénzem, valamit össze tudja csapni nekik. C falu Borsod, 34 éves roma nő

4.2.3 Fűtés

A legtöbb család igyekszik pénzért beszerezni a téli tüzelőt, de erre nincs mindenkinek elég anyagi forrása. Többen a lakástámogatás összegét fordítják a téli tüzelő megvásárlására.

De ilyen, hogy tűzifát, mi úgy kapunk csak, hogy a lakástámogatást, ami járna az az x összeg havonta, mi úgy kapunk tűzifát, hogy azt az x összeget tüzelőre kérem. És akkor nem megyek minden hónapban, hogy felvegyem azt a négyezer forintot, én ezeröttszáz forintot kaptam. És akkor mondtam, hogy legyen szíves számolja ki azt nekem egész évre, harmincezer forint, na most akkor ezért az összegért kérek szépen két köbméter fát, és akkor van egy olyan vállalkozó illető, akitől szoktuk venni a tüzelőt

és akkor áfás számlával meg minden hozzá a tüzelőt. Élelmiszer csomagot, na azt kaptunk. De tüzelőt, az a mi pénzünk. M falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Mások elegendő készpénz hiányában az erdészetnél végeznek feketemunkát és fában kérik ki munkájuk fizetségét.

A fűtést, hát azt úgy szoktuk megoldani, hogy a férjem elmegy, dolgozik, férjem, élettársam, mit tudom én, elmegy dolgozni, nem pénzt kér, hanem fát. Azt is így családon belül szoktuk megoldani. Hát van olyan a családban, akinek jobban megy, ő már foglalkozik vele negyven éve és akkor ugye mi hiába, azt tudja, hogy nincs, mert ugye ebben is megvan egy kör, hogy ki hogyan kap kerületet, érted mit mondom? És akkor ugye öregapám révén szokott ez lenni. 40 vagy 50 éve már az erdészetnél van, mármint, hogy fakitermelő meg mit tudom én micsoda és akkor ő biztos, hogy megkapja minden évben, hogy mit hogyan kell csinálni, és akkor ugye ő neki kellene munkások. És akkor el szokott menni és segít és akkor nem pénzt kér, hanem fát. L falu Baranya, 32 éves roma nő

Sok családban bevallottan egyetlen lehetőség marad a téli tüzelő biztosítására, az illegális fagyűjtés. Ők azonban csak a saját szükséglet kielégítésre gyűjtenek.

Fával fűtök. Azt is idén én szedtem. Én mentem az erdőre fát szedni fejszével meg ekkora nagy keretes fűrészszel. erre, mire sikerült behozni, ugye, mer esett, meg nem volt jó az út, addigra felét a négy köbméternek ellopták. M falu Baranya, 44 éves nem roma nő

A fokozott ellenőrzés miatt ez a tevékenység egyre nehezebben kivitelezhető.

Jöttünk haza K-ból és semmi tüzelőnk nem volt, volt az úton, az út szélén, öt olyan méteres fa. Hát fogtam és beraktam, vigyük haza ezt a fát, legalább van mivel főzünk. Mert gázt nem tudok cserélni, csak kályhán kell főzöm. És megpakoltunk, mire ideértem, az udvaron már kipakoltunk, megjelent a rendőrök, 30 ezer forinttal meg lettem büntetve, és még elhitték a fát is tőlünk. Mert a K. rám hívta a rendőröket. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Mert volt egy időszak, amikor ugye délután kettőre jártunk a csirkébe. És akkor így délelőtt el tudtam menni fáért, meg vágni, hogy azért melegbe legyenek itthon, és akkor utána meg mentem gyorsan dolgozni. Csak hát az erdőbe is most már nem nagyon lehet kimenni. Mert járnak az erdészek. Mert tudja, vannak olyan egyes emberek, akik nem hogy örülnének, hogy saját maguknak tudnak hazavinni fát tüzelni, hanem eladásra bordják. Nem elégednek meg egy bicikli fával, hanem egy nap tízszer-hússzor mennek. És ezért most már sajnos járnak a faluba a rendőrök, erdészek. Mert egyszer régen, amikor még nem ez a jegyzőnő volt itt, én bementem hozzá, egyszer megkérdezni, és azt mondta, hogy nyugodtan kimehetek, ami a földön van gallyak, ilyesmi össze lehet szedni. De már azt se. Ahogy tudunk, azért kimegyünk néha-néha. R falu Pest, 22 éves nem roma nő

Még a fáról szeretnék beszélni. Mert mi itten a fából nagyon rosszul vagyunk, mert minket itten nagyon cseszegetnek a tájvédelmissek. Mert tudja itt ez a rész az egész tájvédelmis. D nagyon ki van emelve ilyen szempontból. Itt feszít járnak a tájvédelmissek meg a rendőrök. Hogy ha egy ilyen gallyat (a hüvelykujját mutatja) elvisz, akkor már megbüntetnek. (mielőtt a családboz jöttem volna, valóban elhitték a rendőrök két férfit, akik valóban olyan vastag ágakat toltak a biciklijükön le a hegyről). Vagy ötvenre, vagy hatvaneszerre kegyetlenül megbüntetnek, vagy egyből megfognak, nem is szólnak, bevisznek oszt leültetnek. Azért a kis gallyért. Szóval a kormány nem jól csinálja. D falu Borsod, 33 éves roma nő

A fagyűjtés sok esetben nemcsak a saját célú felhasználást célozza, hanem annak eladásából jövedelemre is szert kívánnak tenni. Ez elsődlegesen D faluban figyelhető meg, ahol az életfeltételek a legnyomorúságosabbak.

4.2.4 Rezsiköltségek

A családok életében a villany és a víz árának kifizetése jelentkezik rezsiköltségként. Vezetékes gázt egyetlen háztartás sem használ. Számukra az megfizethetetlen. **Alapvető normaként működik a rezsiköltségek időben való befizetése.** Azonban később látni fogjuk, pénzügyi krízishelyzetben nem tudják ezt érvényre juttatni.

Nincs, eddig még nem volt olyan, mert nem tudnánk elképzelni az életünket villany és víz nélkül. Arra mi vigyázunk. Nálunk ez neveltetés kérdése. Anyáménál is ugyanez van, nálunk is ugyanez van, ha eljön az a nap, hogy minden hónap ötödike, akkor tudjuk, hogy kapunk fizetést, már egy héttel előre készítjük a csekket, hogy legyenek befizetve, utána majd lesz valami. N falu Baranya, 29 éves roma nő

4.3 Kiadáscsökkentő stratégiák

Ha a háztartás pénzügyi egyensúlya tartósan felborul, utána az adósságcsapda nehezen elkerül. Ezt elkerülendő korlátozzák a szükségleteik kielégítését.

4.3.1 Fogyasztás visszafogása

4.3.1.1 Étkezési kiadások visszafogása

A család pénzügyi nehézségei gyakran vezetnek, különösen **téli időszakban és a hónap végén a megszokott étkezési szokások módosulásához. Ilyenkor a szokottnál is kevesebb húst esznek. Ilyenkor gyakori a napi étkezések számának lecsökkentése is.**

K: Mik azok a dolgok, amit nélkülözni kell? V: Hát most a télnek a hibájából a kaja. C falu Borsod, 37 éves roma nő

Úgyhogy amikor megkapjuk a pénzt, nincs ezzel baj, nem vitás, de mikor már hónap vége van... Hónap végén itt már olyan szegénység van, hogy itten már pusztul meg a nép. B falu Borsod, 39 éves roma férfi

Mink reggelizni nem reggelizünk. Együtt van az ebéddel. D falu Borsod, 23 éves roma nő

Hát volt olyan is, hogy tényleg az ember nem tudott főzni, csak estére valamit, mert nincs rá. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Főzelékeket, krumpliból valamit tudok, hús hetenként egyszer van. K: És hányszor esznek egy nap? V: Megmondjam öszöntén? Én valamikor csak egyszer. A nagy gyerek valamikor kétszer, háromszor. Az uram átlagosan kétszer. Nem tagadom el, na. Reggeli egy kis zsíros kenyér, vajjas kenyér. A gyerek,

amikor itthon van, az 10-11 óráig alszik, akkor nem kell, akkor délután eszik egyszer, meg este. Azt mondta anyám ezzel is spórolok. M falu Baranya, 54 éves roma nő

Mit szoktunk enni? Hát nem olyan nagy a hűtőnk, ezért húst vagy ötezer forintért szoktunk venni. Hónapba egyszer. De azt nem főzi meg mingyán aznap az ember. Krumplilevest szoktunk legtöbbször enni. Babot. Húst legjobb esetben háromszor-négyszer egy hónapban. Olcsóbbakat. Borsófőzeléket. Úgyhogy nagyon szegény kajákat, őszintén megmondva. Van úgy, hogy az utolsó héten kenyér helyett eszünk vakarót. Legtöbbször azt. Megfőzzük a paprikás krumplit és abhoz meggyúrjuk a vakarót. Nagyon szegény kajákat kell ennünk. És az utolsó egy-két hét az annyira szorulás, hogy legtöbbször csak zsíros vakarót eszünk. Van úgy, higgye el nekem. D falu Borsod, 33 éves roma nő

Gyakran előfordul, hogy az anya korlátozza ételmiszerfogyasztását, hogy gyermekeinek jusson elegendő.

K: Van olyan hogy ébesek napközben, vagy este?

V: Nem, nem, nem, annyi mindig adódik, hogy jól tudjam őket lakattatni. Inkább én nem eszek, hogyha annyit is főzök, hogy tudom is én micsoda, inkább megeszek két karaj kenyeret és lefekszek azszal vagy egy karaj kenyeret. De az biztos, hogy a kenyér mag a vaj, meg az alapvető főzési dolgok, az biztos, hogy megvan. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Ezekben az időszakokban csak a legolcsóbb alapanyagokból tudnak ételt készíteni. Gyakran elmarad a kétfogásos ebéd is.

Húsleves volt zöldbab főzelékkel, azelőtt borsó leves volt és diós tészta, azelőtt paprikás krumpli volt kolbásszal, meg tojás leves. Tehát ilyen olcsóbb dolgokat, át szoktunk menni Nyékre, ott van farhát olcsóbban és akkor megveszünk 4-5 kilót, mikor mennyit, azokat úgy beosztom, két farhátból olyan finom leves van. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Priso krumpli, ilyen paprikás krumpli volt. Savanyúsággal. Adj neki. Előző nap, meg tarhonyás, lecsós virslit csináltunk. Előtte meg káposzta főzeléket. Mára meg valami káposztát fogok csinálni. Itt a fejes káposzta. Látnod már megvettem a boltban. Majd kigondoljuk, mi legyen délutánig. Lehet, hogy húsos paradicsomos káposztát csinállok. Farhátból. Mert a húst már nem lehet megfizetni. Az emberek már csak farhátat vesznek. M falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Minden nap főzök. Nem csinállok elsőt csak másodikat, de hétvégén az biztos hogy amikor itthon vannak a gyerekek, akkor első, második van. Akkor a föld alól is kikerítem, hogy első második legyen. Leves, meg valami második az mindig van. C falu Borsod, 34 éves roma nő

A korábbi időszakban fogyasztott ételek közül a nélkülözés időszakában több luxusnak minősül.

Hogy lehet ennyi kiadás és ilyen bevétel mellett megélni?

Nélkülözve. Például, már túró rudít nem is tudom mikor vettem a gyerekeknek vagy egy joghurtot. Azelőtt minden áldott nap megvolt az, hogy egy túró rudi és egy joghurt. Most már ezt nem tehetem meg és ezt értik ők is. Mindig abból főzök, ami itthon van, hogyha ne adj isten adódik a háznál egy kis pénz, akkor biztos hogy megveszem mind a háromnak, a három joghurtot, meg a három túró rudít, és akkor mindig ezt mondják, ma karácsony nap van. Hát, ez van itt. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Hát így még fél évvel ezelőtt simán megtehettem azt, hogyha az én gyerekem akart enni pizzát, akkor én rendeltem neki pizzát, de most már így nem. Meg így sok mindentről. Mert ha az embernek nincsen,

pénze hiába akar venni egy üveg szódát, amikor nem tud, ha nincsen pénz. L falu Baranya, 26 éves roma nő

Az étkezési kiadások csökkentésének bevett módja **a saját fogyasztásra termelt élelmiszer előállítása a ház körüli kiskertekben.**

De én megmondtam a páromnak, hogy jövőre csak a fél kertet. Nagyon nagy kertem van. A fele konyhakert a fele meg kukorica volt. És akkor most mondtam a páromnak, hogy hagyjunk ki egy évet, pihentessük a földet, ahol a kukorica volt, mert nem voltak szépek, ilyen hitvány kis fejecskéék voltak. Jobban megéri, ha elmegyünk böngészni, mert akkor ekkora fejeket találok. Mert mondom, nekem nincs trágyám, nincs semmi, mert a kukoricának azért meg kell adni azt amiből nőni kell. Épp tegnap voltak fent szántani a földet. Így jövőre tavasszal csak konyhakertem lesz. Borsó, krumpli, hagyma, káposzta, paprika, paradicsom, tök. Amit el tudsz képzelni. Minden. M falu Baranya, 41 éves nem roma nő

A kertet szoktuk beültetni saját részre, zöldség, bab, krumpli. C falu Borsod, 34 éves roma nő

En egyszer beadtam, nem tudom mi a baja az önkormányzatnak, beadtam egyszer a kérvényemet, élelmiszere adtam be, mert sajnos hét gyerekre nekem el kell látni, nem sokszor jut semmire se majdhogynem. Fizettem a villanyomat, ki kellett fizetnem 11 ezer forint havi vizet. 20 ezer forintot fizetek havi számlát. És akkor itt vagyok 41 éve, de egyszer egy ezrest nem kaptam úgy támogatást, hogy nem kaptam soha segítyt. De nem kaptam soha az életben. És megfogadtam, akkora szegényt kaptam, hogy nem megyek többet kéregetni. Megteremtem én, kertet csinálók, amit tudunk azt megteremtem magamnak, meg azért mindent meg lehet teremteni a kertemben Ha nem mást, krumplit, de akkor is van a kertemben. Összefogunk a gyerekekkel és megteremjük zöldségtől kezdve mindent. Savanyúságot elrakunk, van még úgy azért, mit együnk. N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

D. faluban, ahol a legszegényebb családok élnek a pénzhiány miatt elesnek a kertművelés lehetőségétől is, hiszen a megfelelő munkagépek hiányában bér munkában kell elvégeztetni a szántást és erre már nem jut pénz. Ugyancsak a pénzhiány az akadály a állatok tartásának, hiszen arra sincs pénzük, hogy baromfit vagy sertést vegyenek, hogy felnevelhessék

Most meg már nem tudjuk, a kertet se tudjuk csinálni, mert a szántásért is fizetni kell. 1400-at. Meg ha beültetném, kilopik azt is. Egymástól ellopják akkor. D falu Borsod, 23 éves roma nő

4.3.1.2 Ruházkodási költségek csökkentése

Vannak olyan családok, **akik egyáltalán nem tudnak ruházkodásra pénzt fordítani.** Ilyenkor vagy a családi szolidaritás működik, vagy a barátok körében akad, aki használt ruhákkal segíti őket. Más családok a Vöröskereszt segítségére szorulnak.

A ruházatunk megmondom őszintén, hogy úgy van nekünk, hogy hát jó, amikor az ember megkapja a pénzt, akkor csak vesz újakat, mert ha megy az ember orvoshoz, akkor kell venni. De viszont én szoktam járni dolgozni, hát most már nem, de azelőtt, amikor fent az intézetben voltam itt fent, azok a tanárok adnak nekem ruhákat, amiket lehozok a gyerekeknek.

D falu Borsod, 43 éves roma férfi

A ruhát a Cigány Kisebbségi önkormányzat intézi a Vöröskeresztnél. B falu Borsod, 39 éves roma férfi

Ruhákat baráti körtől kapok. Nagyon sokat, úgyhogy mi nem tudom megmondani, hogy hány éve nem veszünk ruhát. Hova is járunk? Ahova járunk, annyi van. Itthonra meg minden jó. Úgyhogy ruháról nem kell gondolkodni. Nem is futná rá, ez az igazság, hogy egy új valamit venni. Nem megyünk addig otthonra nekünk jó, ami van. M falu Baranya, 54 éves nem roma nő

4.3.1.3 Fűtési költségek redukálása

A téli időszak a fűtési költségek miatt **sok esetben megoldhatatlan nehézségeket okoz a családoknak. Ilyenkor a család egy szobába költözik, hogy a költségeket minimalizálják.**

Most meg kivettem egy falat, félig, mert hogy tüzelés szempontjából, mert eddig 2 kályhát kellett használni, hogy meleg legyen. És most ahogy kivettem egy közfalat, most már elég egy kályha. S falu Pest, 37 éves roma férfi

Az egyik szobába van még egy kályha, de fűteni ugye nem tudom télen, mert... fölösleges lenne egy szobát fűtenem, mert rengeteg pénzt elmenne rá, mert nem lehetne amúgy se befűteni, se az ablakok jól záródása miatt, se pedig azért mert se az előszobát nem fűtöm, se a másik két szobát, és elszűnne a meleg. M falu Baranya, 44 éves nem roma nő

A ház három szobás, konyha, fürdőszoba. De nem használunk mindent, mert a konyhát például őszintén megmondom, hogy nem tudjuk fűteni. Ebbe az egy helyiségben lakom a három gyermekkel. A kislányom lakik a legnagyobb lányom a gyerekével, az unokámmal. Meg a férjével. Velem lakott a testvérem is, de ő már elköltözött, férjhez ment. Két szobát használunk tulajdonképpen, mert a fürdőszoba helyiség nincs beépítve. Úgyhogy ezt a kettőt használjuk, mert fűtés végett is ez így jó D. falu Borsod, 33 éves roma nő

4.3.1.4 Egyéb szükségletek kiadásainak korlátozása

Az esetek többségében **a háztartások bevételei az étkezési, alapvető ruházkodási és fűtési igények kielégítést teszik lehetővé. Minden más igényüket teljesen redukálni kénytelenek.**

Tebát ebből, mondjuk, azért negyvennégy éves vagyok, nem tartom magam még hatvan éves öregasszonynak, vagy egyáltalán, de se egy moziba, se egy színházba, ugyan már színházba! Se egy könyvet nem tudok megvenni, ami esetleg érdekelne, semmit. Tehát úgy itthon elvagyok, csinálom a dolgomat, és ennyi a szórakozásom. Az a szórakozásom, hogy kimegyek, és játszom a kutyával. Tehát az meg nem nevezhető művelődésnek. M falu Baranya, 44 éves nem roma nő

K: Mi az amit így már nem engedhetnek meg maguknak, és régebben esetleg volt rá lehetőség?

V: Hát malacot nem tudok venni, csirkét nem tudok venni, kacsát nem tudok venni, akkor a páromnak vettem ilyen szerszámokat, mert van stbil fűrésze, van robí kapája, akkor fűkaszája, ami ilyen nagyon fontosabb dolgok voltak, ilyen flex meg fűrógép, a kocsit megcsináltatni, szóval nagyon sok mindenről le kell mondani. Akkor a gyerekekkel mentünk, strandra vagy a tóraelvittem őket, teltt rá hogy egy hónapban egyszer elvagyom őket. Be tudtam vásárolni, ezt veszünk, azt veszünk és akkor ott töltöttük az egész nyarat. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Disznót nem tudunk venni, vágásra, ami egy nagyon nehéz dolog. Mert azért vettünk mi korábban kettőt is, egyet ládára, egyet télre, ami nagyon nehéz. Akkor ugye a boltra. A gyümölcsök, az édességek elmaradtak, mert nem futja. Akkor mi szórakozni nem jártunk azelőtt se. Ez már valahogy nem a mi stílusunk, ez a szórakozás. Az unokáim elmaradtak, mert nincs miből venni. M falu Baranya, 54 éves nem roma nő

Utazás, mozi, színház, tehát egy kis kultúra, ami az embernek jól jönne, vagy egy nívósabb újság vagy könyv. Az ember néha kimozdulna, elmenne egy fürdőbe vagy iyesmi, de az nincs. L falu Baranya, 52 éves nem roma nő

K: Mi az, amit már nem engedhettek meg magatoknak?

V: Nyaralást pl. Nem járunk nyaralni. Várj egy pillanatot 11 éve vagyok férjnél, de kétszer voltunk étterembe. Ezt így nem tudom, így azért. Színházba se járunk, moziba se járunk, egyszer se voltunk például. De hát az iyenek, az iyenek azok kimaradnak nálunk. N falu Baranya, 29 éves roma nő

A tartós pénzsűke miatt gyakran rászorulnak a háztartások arra, **hogy csökkentsék vagy akár mellőzzék időszakosan a gyógyszerfogyasztást. Igen gyakori az egészségügyi problémák kezeletlenül hagyása is.**

Igen az Aldiát kell szednem. De hát arra sem telik mindig, úgyhogy most az sincsen a gyógyszerom, mer ugye már 1600Ft-ból már tudok venni cipőt a gyerekeknek. Vagy cipőt veszek belőle vagy kiváltom a gyógyszeromat. Most inkább úgy gondoltam, hogy egy cipőt veszek belőle azt majd. Amennyire lehetséges van ez a Panadol, ez csak 400 Ft, de az meg halottnak a csók. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Nincsen pénzünk gyógyszerre. Gondolom, hogy kellene nyugtató vagy valami, de én nem nyugtatózhatom magam sajnós, mert nekem talpon kell lenni. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Tehát el kéne menni igazából, ha telne rá pénzem, el kéne mennem egy normális hormonvizsgálatra, mert így se gyógyszert nem lehet rá adni, semmit. El kéne menni nőgyógyászhoz, na de az is pénzbe kerül. A fogam három éve a korona alatt, mivel már huszonegy éve fönt van szegényem, jól bírja, de még muszáj neki egy darabig, és minden évbe begyullad, most estem éppen át, most már három napja nem fáj, de hát muszáj. Úgy hogy arra muszáj volt elmennem az orvoshoz, és kérnem egy antibiotikumot, mert ha leszédetem, akkor, az száznyolcvanezer forint. M falu Baranya, 44 éves nem roma nő

Sok esetben rákényszerülnek arra, hogy takarékos megoldásokat találjanak a vízfogyasztás visszaszorítására.

Mi az, amire a változás miatt nem jutott már ebben az évben? Végig tudja-e gondolni, mi, hol csökkentették a kiadásokat.

Tüzelő, eleve. Áram, eleve. Festés, javítások, tatarozás, hát az étkezést, azt nem igazán, mer a javát megtermeltük azért, de ez, ez igen. Meg a víz, víz. Hát a víz. A fürdővizet nem engedjük ki, mert benne hagyjuk a kádban, és azzal leöntjük a WC-t szépen. Ott is spórolunk meg ilyen dolgokkal. Ahol lehet, azért spórolunk. Nem locsoltunk egész nyáron, kiszáradt mindenünk, mert drága a víz. Úgy hogy ilyen dolgokkal. N falu Baranya, 52 éves nem roma nő

4.3.1.5 Felújítások halasztása

A háztartások anyagi lehetőség híján igen gyakran kényszerülnek a lakóház felújítási munkálatainak halasztására.

Ez egy örökölt ház. Ez 1878-ban épült. Sajnos nem bírjuk tatarozni, mert nincs miből. M falu Baranya, 54 éves nem roma nő

Igen gyakori, hogy a lakás komfort fokozatán nem tudnak igényeik szerint javítani.

Vízem lenne, de lefagyott a vízórám még tavaly télen és szétört az egész berendezés, és 20ezer Ft ellenében kicserélnék, és tavaly tél óta nem tudtam 20 ezer forintot összerakni, hogy visszahozathassam a vizet. Vécé van bent, a fürdő nincsen kész, mer hát ugye fontosabbnak tartottam hogy melléképületet csináljunk, elkerítsük a portánkat, legyen egy gangunk, mert már ázott a fal, a nagyobbik lányom szobájában úgyhogy már tiszta rökönös vízes volt már a vakolat pergett le. Mindig mást láttam fontosabbnak, minthogy megcsináltassam a fürdőszobát, én úgy voltam vele, hogy egy lavórban is meglehet úgy fürödni meg egy ilyen kisebb kádban, mint egy nagy fürdőszobában, hátba valaki mellém áll, nem szalad el, mert nem vagyok büdös, érted, hogy egy veder vízben vagy egy lavór vízben is megfürdök, úgy mint más a nagyfürdőszobában. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Hát tüzelni így (rámutat a sparbeltre), van itten egy tusoló szerűség, wc, minden bent van, csak sajnos nincs annyi pénzem, hogy a bojler beiktassam, mer ugye ez az óra kis amperos, ugye az nem bírná, nekem ezt teljesen át kéne építeni az órát, valami 60 ezer Ft. C falu, Borsod, 44 éves nem roma nő

Hát azt, hogy a fiúnak...ugye két szoba van, most egy szobában van a három gyerek. Hát szobát kéne neki csinálni. Hát úgy gondoljuk, hogy a konyhából lenne a fiúnak a szoba, és akkor a nappaliból lenne egybe a konyha. De hát az is mindig halasztva van, mert nincs rá pénz most. C falu, Borsod, 29 éves roma nő

Sokszor a legegyszerűbb javítási munkálatokra sem találnak pénzügyi fedezetet.

Fűteni kell. És a házunk is sajnos olyan állapotban van, hogy ugye ez egy ilyen szocpolos ház, amiből a vállalkozó mindent jól kispórolt, mert semmi szigetelés, semmi. Úgyhogy mindenhol az ablakokban rubák, hogy ne szökjön ki az a kicsi meleg, ami van. Egy szoba le is van zárva, mert annyira hideg, és oda elszökne a meleg. Nagyon sok probléma van. N falu Baranya 21 éves roma nő

Hát el nem kellett adnom még semmit, mert... de nem tudok rubázkodni, de nem tudok ezt, meg azt meg amazt, meg semmit se felújítani, itt vagyok hat éve, és nem tudok kijesztetni, én nem tudom. Mert ugye nem úgy van, hogy csak kijestem, hanem ezt le kell az egészet szedni, és újra, és utána. M falu Baranya, 44 éves nem roma nő

4.3.1.6 Meglévő javak eladása

A súlyos pénzügyi zavarba került háztartások gyakran kénytelenek a háztartásban fellehető javakat értékesíteni, a válsághelyzet kezelése érdekében.

Tessék képzelni, hogy akkor megszűnt a férjemnek márciusban, vagy áprilisban volt munkája, akkor még maradt volna 60 ezer forintunk a motorba, akkor már decemberben nem volt pénzünk. Beadtuk a motort. A 200ezer forintos motort, húszezer forintért. Akkor megígérték, hogy kapunk kölcsön valahonnan pénzt, amíg azt apránként visszaadjuk. Csak, hogy milyen kegyetlen a világ, most is férjem azt szokta mondani, na mindegy, akkor nem kaptuk meg, másnap reggel ment a férjem, és azt mondta a bölgy, elvitték a motort. És 120 ezer forintért visszavásárolhatjuk a motort. 200 ezer forintos motort. R falu Pest, 45 éves nem roma férfi

Különösen D faluban fordul elő gyakran, hogy a betevő falat biztosítása érdekében kénytelenek megválni valamilyen értéktárgytól.

Ha nincs kis kaja a gyerekeknek, akkor eladjuk a tévét, hűtőt, terítőt, fazékakat. Bizony. Most mit szégyellje az ember. A gyerekeknek enni kell. Annak adjuk el, itt a faluba, akinek élelme van. D falu Borsod, 23 éves roma nő

De volt már úgy hogy hűtőt meg a tévét eladtuk. El kellett adni, hogy a gyerekeknek legyen. Volt olyan.(...) De kismalacot kapott mindenki (a Minden Gyerek Lakjon Jól Alapítványtól). Utána kaptunk csirkét. Felneveltem, ahogy tudtam. Adtunk nekik moslékokat, mert nem tudtuk nekik külön megvenni. Aztán a disznó már akkora volt, hogy öröm volt ránézni, de el kellett adni, mert még több nap volt a szociális segélyig. És nagyon olcsó áron, hogy a gyerekek tudják venni, mert kétszáz forintot nem tudtam kikeríteni, hogy vegyek neki egy doboz tejet. A csirkékkel ugyanígy jártam. A tizből a négy tyúk maradt meg. Felneveltem őket nagy nehezen, aztán el kellett adjam őket. Kénytelen voltam. Sirtam én a malac után. Sirtam én a tyúk után is, de kénytelen voltam. Csak az ember szívébező nő, meg többet tudunk belőle enni, mintha így eladom oszt még kicsi és kevesebb nap jut belőle. D falu Borsod, 33 éves roma nő

Hát a dvd-t, azt eladtam. Amikor anyukám kórházban volt, és menni kellett hozzá, az amit eladtam, de amúgy nem. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

K: Le kellett e mondani valamiről, ami elromlott és nem tudtátok újravenni?

V: Igen, a tévénk. Ezt most halál komolyan mondom, romlottan nézzük. De hát mi így romlottan nézzük a tévét, mert még arra nem futotta, hogy egy újat vegyünk. N falu Baranya, 29 éves roma nő

Bizonyos esetekben egy haláleset költségei pénzügyi válságot okoznak a családok életében. Ezt is a háztartásban fellelhető javak eladásából tudják megoldani.

Nem tudom mi lett vele, a lóval, ahogy meghalt a fater, nem akart úgy bízni, nem akart úgy csődörösködni, semmi. Azt jelenti a csődörösködés, hogy amikor mentem másik ló mellett, akkor kibúzta magát, játszott, minden. És utána semmi. K: Rosszkezdű volt.

V: Igen. Mondtam, hogy jó, akkor menjen el innen. Eladtuk. Utána maradt egy csikóm, meg egy másik lovam, meghalt a muter, akkor meg a csikót kellett eladnom. Szóval kiment minden. R falu Pest, 33 éves roma férfi

4.3.2 Hitelezési módozatok

A családok zömében **a rendszeresen befolyó jövedelmek nem elégségesek a megélhetés minimális biztosításához sem**. Miután az alkalmi munkából származó bevételek teljesen esetlegesek és előre biztonsággal nem kalkulálhatóak gyakran kerülnek a háztartások pénzügyi zavarba. Ennek ellenére legfőbb törekvésük arra irányul, hogy a pénzügyi egyensúlyt fenn tudják tartani. **Különösen a téli időszak okoz súlyos nehézségeket**. Egyfelől ilyenkor minimális a közmunkában alkalmazottak száma, másfelől az alkalmi munkák, a gyűjtögetésből származó bevételek is kiesnek. Ezt még tetézi, hogy ilyenkor a fűtési költségek a korábbi időszak ráfordításainál jóval nagyobb összeget feltételeznek.

4.3.2.1 Családi, baráti, rokoni hitelezés

Az eseti pénzügyi zavar kezelésének egyik lehetősége a **közeli rokonoktól, barátoktól, esetleg szomszédoktól való kisebb összegű készpénz kölcsönkérése. De ez a lehetőség a hasonló egzisztenciális nehézségekkel küzdő rokonoktól igen esetleges.**

Hát elég sűrűn kell kérnem. De pont egy utcában laknak a szüleim. Ezt így meg szoktuk oldani. Vagy éppen az öcsém, változó, kinek mikor van egy picivel több. És kell, akkor nem mondjuk, hogy nem. Ezzel mindegyikünk tisztában van. L falu Baranya, 32 éves roma nő

Itt nincs senki, aki két forintot adna, pedig két forint már nincsen, de itten annyit nem kapol senkitől. C falu Borsod, 34 éves roma nő

Nem. Itt a családon belül nem is szoktak nagyon kérni, mert tudja mindenki, hogy nincsen, meg ha annyi is van, akkor kell nekik is, úgyhogy inkább a boltba szoktunk felmenni. C falu Borsod, 29 éves roma nő

K: Soba nem szokott pénzt kölcsön kérni se?

V: De, megesik. K: Milyen nagyságrendű?

V: 5 ezer, 10 ezer. K: Kibez tud fordulni?

V: Szomszéd asszonykámboz K: Kamatra?

V: Nem, ő nekem olyan mintha mostoha anyám lenne, mert bármi problémám van hozzá bármikor mebeteg. De ugyan úgy vissza felé is, neki is van 2 gyereke az egyik Miskolcon lakik, a másik pesten, és akár kertbe akár valamit segíteni kell én megyek. Ilyen kéz kezet mos alapon, de nem kamatra. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

K: Milyen gyakran kell kölcsönkérni? V: Hónap vége fele.

K: Mennyit kell kölcsönkérni? V: Tíz-tizenötezer, nem sokat.

K: És abból mennyit kell visszafizetni.

V: Semmit, ez nem kamat, nem olyan, ez rokonság. T falu Pest, 43 éves roma férfi

Kapok tőlük támogatást. Lelkileg, vagy ha nincs pénzem, akkor, ha van nekik és kérek kölcsön, akkor adnak. Vagy ha mit tudom én, ha más nem úgy szoktuk, ha nincs az egyiknek főznievaló és nekem van, vagy amannak van, akkor mi adunk egymásnak. Nálunk ez a jó, hogy ilyen téren mi összetartozunk. Hogy ha az egyik beteg, akkor. Nálunk ez a jó így családon belül. Meg a rokonokkal is. R falu Pest, 33 éves roma nő

4.3.2.2 Bolti hitelek

Több településen a **helyi magánkézben levő kisboltok nyújtanak a hónap végén (szigorúan a segély kifizetése előtti héten) vásárlási kölcsönt. De ennek összege legtöbbször limitált, éppen a legszükségesebb élelmiszerek megvételére elegendő.**

Hát, nagyon nehezen, nagyon nehezen tudok kijönni. Van olyan bizony, hogy megyek és hitelre veszek a boltból. Hát igen, hogy lekopogjam, adnak, mondjuk becsületet egyszer lehet elbaszni, már bocsánat. De én, amikor megkapom, jó szoktam mondjuk 4-5 ezer Ft értékig hitelt kérni, ha elfogy a kávé, vagy valamit főzni kell, de ha megjön a pénz az az első, hogy még haza se hozom már viszem, tehát ez miatt adnak. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Azaz egy szál szerencsém, hogy a bolt ad nekem hitelt. Hogy a boltba el tudok menni a kenyérért. Mert bízik annyira a boltos, mert itt vagyunk, itt lakunk, meg minden, nap mint nap odajárok. Hogy a tulajdonos megbízik bennem és ad hitelt. ÉS soha nem volt semmi gond velünk. Lekopogom. Mert azt mondtam, hogy ne haragudj, de kifizetek, és inkább kezdem előről a hitelt, de téged most lerendezlek és tiszta lappal indulok. M falu Baranya, 41 éves nem roma nő

Meg a boltba hitelezek. Volt, mikor 30 000 Ft idelelt volt, hogy két hónapon keresztül fizettem. Az a szerencsénk, hogy a boltos úgy olyan. Annyi ugye, hogy most egy fél évet dolgoztam és 47-et kerestem, és az valamennyire behyérázott bennünket. Igen. M falu Baranya 54 éves nem roma nő

Igen. Csak hát itt ebben a boltban úgy vannak vele, hogy csak 25-étől adnak. Hamarabb itt nem is adnak. és akkor van olyan, akinek már mit tudom én, olyan 10 ezer van, annak már nem is adnak. Azt mondják, hogy sok van, már nem lehet adni. C falu Borsod, 29 éves roma nő

4.3.2.3 Banki hitelek

A banki hitelezés az interjúalanyok körében igen ritka, hiszen jellemzően nem rendelkeznek fedezetet nyújtó stabil jövedelemmel. De eleve tartózkodnak nagyobb összeg felvételétől, mert reálisan ítélik meg a visszafizetés lehetőségét. Az alább említésre kerülő hitelekhez még akkor jutottak, amikor biztonságosabb anyagi helyzetben voltak. Azonban munkahelyük elvesztése sok esetben veszélybe sodorta a felvett hitelek rendszeres törlesztését. Erre ameddig lehetőségük van törekszenek, még annak árán is, ha valamit emiatt értékesíteniük kell. Vannak azonban olyanok, akik **nem tudnak kikerülni az adósságcspadából.**

És kölcsönt tudnak-e szerezni, vagy van valamit kölcsön lehetőség? V: Hát nincs. Nem is kapunk, mert rokkantnyugdíjas, én a szociálisra nem kapok. De nem is mernék vállalni, mert nincs miből visszafizetni. M falu Baranya, 54 éves nem roma nő

Van, aki tart állatot, csibéket, disznókat. Mi nem szoktuk leadni, mert akarunk disznókat. Már volt. Elmondom neked, volt két disznónk az idén. El kellett adjam. A bank végett. Bizony. Mert jöttek a felszólítások, mert ugye deviza. Deviza alapon vettük fel a kölcsönt a házra. És nem volt elég azaz összeg, amit levontak a férjem fizetéséből. Az ingatlanra négy milliót vettünk fel. Négy millióra hatvan ezeret fizetünk most. M falu 41, éves roma nő

Személyi kölcsönt adtak a takarékszövetkezetbe és azt törleszttem. Tíz hónapja vettük fel egy évre, úgyhogy most fog majd letelni. Hogy tudtuk felvenni? Hát az ember szociális segílyt kap, és ha be van dolgozva egy hónap, akkor kezesre adnak. 150 ezer forintot vettünk fel és akkor le kell törleszteni 11 ezer forintjával. Szükségből vettük fel. Avégett, hogy legyen betevő. D falu Borsod, 33 éves roma nő

Vettem fel valamikor nagyon régen 500.000 kölcsönt, abból leraktuk az alapot hátul, aztán elment az alapra, abból volt még ilyen kiadások, tartozások. És akkor én még fizettem egy jó évig, olyan munkahellyel rendelkeztem, hogy bírtam fizetni, utána megszűnt az a munkahelyem és egyszerűen nem bírtam törleszteni. Hát most ott tartunk, hogy a végrehajtási osztályra lett adva az ügy. S falu Pest, 37 éves roma férfi

4.3.2.4 Provident

Bizonyos krízishelyzetekben többen kénytelenek az igen magas kamatozású kölcsönt igénybe venni a Providentnél. Ekkor gyakorlatilag a felvett összeg dupláját kell visszafizetniük. Erre csak

azoknak van lehetősége, akiknek a háztartásában fellelhető fedezetül szolgáló tartós fogyasztási cikkek.

Hát majdnem kikapcsolták a villanyt, hála Istennek nem sikerült nekik, mert már kikapcsolásra voltam, de felvettük a Providentet, muszáj voltam, mert a hét gyerek mellett kikapcsolták volna a villanyomat. Ezt kell most törlesztenem. 30 ezret kell feladnom. 80 ezer volt a villanyom. 100 ezret vettem fel, és 200 ezret kell visszafizetni, De az a jó, hogy ez nem napi, hanem havonta kell visszafizetni. Ezt muszáj. Mert kikapcsolták volna a villanyomat N falu Baranya, 41 éves nem roma nő

4.3.2.5 Uzsorakölcsön

Az uzsorakölcsönrel kapcsolatos kérdésre sokan kitérő választ adtak. Kifejezetten kérték, hogy ezt ne forszírozza az interjú készítője. Állításuk szerint ők még nem kerültek ilyen helyzetbe és minden erővel azon vannak, hogy erre ne is kerülhessen sor. Tisztában vannak azzal, hogy ez akár a teljes tönkremenetelükhöz is vezethet. D. falu esetében feltételezhetően működött az uzsorakamatra adott kölcsönzés, hiszen a helyi polgármestert sajtóhírek szerint előzetes letartóztatásba helyezték emiatt. Itt is megfigyelhető az a jelenség, hogy minél szegényebbek a munkanélküliek, annál inkább ki vannak szolgáltatva az uzsorásoknak.

Előbb elmennék kukázni, minthogy én valakitől kamatra kölcsön kérjek. Nem, erre az uzsorás történetre gondolsz? De itt nálunk ez nincs, egyáltalán nincs. Itt lakok, itt élek. Tudom az embereket. Nálunk ez egyáltalán nincs. Nem, és tudod mi az érdekes? Akárhogy is, de, hogy mondjam neked, mi idézőjelben úgy nőttünk föl, hogy tudod a kicsibe, mit tudom én mi, de azért, mi ezt tudjuk így kezelni, érted mit mondok? Mi már ezt úgymond tudjuk kezelni, ezt az összeget, ami befolyik. Nem tudom, hogy érted-e, hogy hogy akarom kifejezni magam. Azért ez a Matolcsy kitalálta, hogy 47 ezer forintból meg lehet élni hát mi nem élni, de hogy mondjam így túléljük a dolgokat, de ő biztos, hogy befonná a haját. 47 ezer forintból. Mert ő ugye, hogy mondjam ő megszóktta azt, hogy van és akkor neki sokkal nagyobb törés lenne a semmibe lenni. L falu Baranya, 32 éves roma nő

4.3.3 Közüzemi számlák nem fizetése

Jóllehet a közüzemi számlák nem fizetése nem vezet a háztartások kiadásainak csökkentéséhez. Miután a pénzügyi zavar kezelésének igen gyakran alkalmazott eszköze, erre is itt térünk ki. A pénzügyi stabilitás megőrzése érdekében a háztartások elemi érdeke a havonta esedékes közüzemi számlák időben való befizetése. Gyakran előfordul azonban, a **késleltettet befizetés**.

Nem volt még elmaradás, mert az az első. No, most volt már olyan, hogy kaptam felszólítást, hogy késvé ért be, mert ugye 12-én van a nyugdíj, na most hiába küldik ki, hogy most e hónap 29-re be kell érn, mert nem bírom kifizetni, majd csak tizenkettedikén de kifizetem. M falu Baranya, 54 éves nem roma nő

*Olyan esetleg előfordul, hogy egy-egy közüzemi számlát nem tud befizetni?
Igen most, pl. két díjval vagyunk elmaradva, pedig az csak 3300 Ft, de a múlt hónapban nem tudtam feladni, mer' nem maradt rá pénzem. C. falu Borsod, 34 éves roma nő*

Inkább jobban a villannyal vagyok elmaradva. Avval nem tudom magam utolérni. Mert 20 ezer forint egy havi, ha most a kéthavát felraknák egyszerre, az már 40 ezer forint és akkor már tényleg ott van,

hogy akkor 40 ezer forint egy hónapba az azért gáz lenne. Mert durván nem tudom, hogy 106 ezer vagy mennyire jönne ki az az összeg. C falu Borsod, 29 éves roma nő

Hát most igen, most egy villany számlával el vagyok maradva, úgyhogy ha a szociálíst megkapom abból fogom kijézteni. C falu Borsod, 44 éves nem roma nő

Nagyon sok háztartás azonban **képtelen rendszeresen fizetni a számlákat és nagy összegű tartozásokat halmoz fel. A kikapcsolás elkerülése érdekében többen részletfizetési kedvezményt kérnek, vagy hiteleket vesznek fel a tartozás rendezése érdekében.**

Most a villanyom lett ilyen 90 ezer forint, a vízem 70 ezer forint. A gázom 56 ezer. Jó, azt most kértük meg részletre. De hát tudja mi van, most 70-75. Most a napokban el kell mennem, hogy elintézzék, ha más nem, vissza a tanácshoz erre a kis pénzre, mert kell fizetnem számlákat, mert én nem szeretem ezt. R falu Pest, 33 éves roma férfi

Az OTP-től személyi kölcsönt vettünk fel. Aztán a villany, ami 25ezer. Azért mert tartozás volt és megengedték, hogy részletekben fizessük vissza. Lekapcsolták a villanyt és most visszakapcsolták. Egyébként itt soknál nincs villany. Soknál kikapcsolták. Mert vagy a csekket adja fel az ember, vagy eszik. De hát, ha ki kell hívni az orvost is valamiért, az nem lát itt semmit. Olyan elmaradottság nincs sehol, mint ami itt van. Nyáron a polgármester felírta mindenki nevét, akinél nincs villany. Azt ígérte, hogy majd elintézi, de azzal sincs azóta se semmi. Itt vagy 10 embernek van villanya a faluban. D falu Borsod, 23 éves roma nő

Nem megyek messzire. A szüleimtől. Soba az életben, amióta tudom az eszemet nem volt ilyen, mint most májusban, hogy ez történt. (vízkeikötés) És az ilyen nagyon sok helyen van, hogy nincs villany, víz ugyanúgy nincs. És mind ez az utóbbi egy másfél évben volt. L falu Baranya, 32 éves roma nő

5. A kapcsolati háló szerepe a megélhetési stratégiákra

A kutatás során nagy figyelmet fordítottunk a társadalmi kapcsolatháló vizsgálatára.⁶ Az eddigi vizsgálatok is arra utalnak, hogy a megélhetési stratégiák szoros kapcsolatba hozhatók az adott egyén kapcsolati hálójával. (Messing 2006, Messing–Molnár 2011a, Messing-Molnár 2011b, Messing 2012)

Az interjúalanyok közösségi hálójának vizsgálata során feltűnően gyakori **a beszűkült közösségi kapcsolatrendszerrel jellemezhető alany. A nőktől eltérő, annál közösségileg jóval aktívabb kapcsolati hálót működtetnek a munkanélküli fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiak.**⁷ A felvett bizalmi skála adatai egyértelműen arra utalnak, hogy **a vizsgálatba bevont személyek alapvetően csak a szűk családjukban bíznak meg.**

K: Kik azok az emberek, akik számára ön fontos? Itt a településen vagy a családban?

V: Ószíntén megmondjam? Hát talán csak a párom, de amúgy nem, senkit nem tudnék úgy megnevezni, hogy teljes mértékben ott állna mellettem. C falu Borsod 34 éves roma nő

A társadalmi kapcsolatrendszer vonatkozásában feltűnő **a helyi egyházakkal való kapcsolat teljes elutasítása, a nagyfokú érdektelenség.** Egyedül T település oláh cigány közösségének

⁶ Bigazzi Sára – Bokrétás Ildikó szociálpszichológiai tanulmányában részletesen elemzi a problémát. Lásd a bizalmi index grafikonos ábrázolását.

⁷ Vö.: Bigazzi Sára és Bokrétás Ildikó tanulmányával!

életében játszik szerepet a nemrégén alakult pünkösdisták, neoprotestáns gyülekezet. Ezt leszámítva az egyház által működtetett alapítványokkal (pl. a Karitás) kerülnek csak kapcsolatba.

A helyi roma nemzetiségű Önkormányzat szerepe is rendkívül negatív megítélést kap minden településen. Anyagi lehetőségek híján kulturális programokat valósítanak meg, de a helyi romák szociális segítséget várnak tőlük. Civil szervezetekről semmiféle ismeretük nincs, így kapcsolatba sem kerülnek izolált életformájuk következtében velük.

A szolidaritási háló a szegénység következtében szétzilálódik, aminek súlyos következményei vannak a helyzetből való kikerülés szempontjából. Ennek következtében az életformát a teljes alternatíva nélküliség határozza meg.

Mintha el volnánk barikádozva, nem tudsz kitörni, nincs olyan pontod, ahonnan föl tudnál egy kicsikét állni. L falu Baranya 32 éves roma nő

A roma társadalomra korábban jellemző rokoni szolidaritás intézménye már csak egyedi esetekben működik. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a teljesen izolálódott nem magyar háztartásokhoz képest a roma családok körében ma is jóval nagyobb az együttműködés és a szolidaritás. Ezt igazolja, hogy a vizsgált háztartásokban csak a romáknál találunk többcsaládosat.

Akartam mondani, hogy nálunk, romáknál, de nem mindenkinél van ez, hogy ha nekem van, akkor van a másiknál is. De nem mindenkinél van ez így. Hiába vannak testvérek, testvérral is irigy, egyik irigyebb, mint a másik. Nálam nincs ez. Ha nekem van, akkor annyit fogok szorítani, hogy legyen a másik testvéremnek is, mert gondolok órá is, és ez ne legyen ünnep, ez legyen egy hétköznap, vagy egy hétvége, ha nekem van, akkor lesz neki is. Küldök neki is, legyen neki is. De úgyszintén, ha őnekik van akármi, nem hagynak ki, mert ha kell, ha nem, akkor is „Hát ez a tiéd, a te részed”. Legyen egy jó alma, vagy legyen egy akármi, ez „Terád gondoltam, ez a tiedé”. Nálunk ez így van, ez így működik. M falu Baranya, 41 éves roma nő

Ha anyagi helyzetben úgy is van, legfeljebb a sógornómre tudnék számítani, meg tényleg, meg Jolika (CKÖ alelnöke) is elég jól segítgetett nekem, estének idején ő jött segíteni, de haza húzatatott, vagy ha elmegyek a sógornómbó, és mondom neki, hogy a gyógyszer a gyerekeknek nem tudom kiváltani, egy szóra adja a pénzt, és mondja hogy válts ki nekik. Szóval, esetleg ha úgy van, rájuk tudok számítani. C falu Borsod 34 éves roma nő

Egyes narratívák arról szólnak, hogy korábban ez a rokoni összetartás a családtagok munkavállalását is elősegítette.

Apám is dolgozott a Vágóhídnál úgy tudott oda bekerülni a másik a harmadik, hogy ő általa, látták, hogy normális ember. Ő akkor vitte a másikat, a harmadikat. L falu Baranya 32 éves roma nő

Ez a fajta családi szolidaritás egyes esetekben a saját szükséglet korlátozását is elvárja a családtagtól.

Na, hát ebből van nálunk a gond. Örülünk annak, hogy szokott idejárni hozzánk egy hívó asszony, aki ritkán hoz ruhát, és abból gazdálkodunk. Meg úgy van, hogy ha már kell egy cipő, akkor azt megpróbáljuk kiszorítani ilyen téli időben. Ezt muszáj, mert ugye most nem magamról beszélek, mert nekem nincsen csizmám. De ugye húgom sulis, öcsém sulis, nekik fontosabb. Nekem ilyenkor be kell lássam, és hiába kapom én azt a 22.000 forintot, egyértelmű, hogy ők az elsődlegesek, nem én. És akkor oda kell adjam, és úgy. De hát ez minden hónapban így van. Ugyanúgy beleállok minden dologba.

Meg hát ez természetes, nem beleállok, hanem ez így jön magától. Mert ha nincs otthon, akkor muszáj.
N falu Baranya, 23 éves roma nő

A közeli rokonokkal a korábban meglévő kölcsönös kisegítések, szívességek elmaradnak és ezek a kapcsolatok romlását eredményezik.

Most is nagyon sokat csalódok, mert most is onnan kapom a pofonokat, abonnan nem kellene. Hogy néha, jól van, tudok adni egy láda sárgarépát, mert nekem több sárgarépám van. És anyukámat, őtet most nem úgy veszem bele, hanem szoktam neki vinni be zöldbabot, ha úgy megyek. És akkor egy időben mikor még jól ment, olyan hat-hét éve neki álltam én is árulni, ilyen kaja-féleségeket, és akkor mondjuk, a rokonoknak én is ugyanannyiért adtam amennyiért vettem, de most én szorultam meg, de már ő nem annyiért adta amennyiért vette, hanem nekem a dupla árért adta ide, amit ő megvett. Azért mondom, hogy itten úgy számítani valakire, de abban sem vagyok biztos, 100%-os, az a sógornóm meg izé, a Jolika. C falu Borsod 34 éves roma nő

A rokonokkal azért nem tartom a kapcsolatot, mert most hogy mondjam, van itt az öcsém, az olyan dolgokat művel, hogy inkább nem is akarok velük foglalkozni, mert azok nem azon vannak, hogy családot eltartsanak, hogy a család tartsa el őket. És ennek ellene vagyok, mert azért szülte meg őket, és azért csinálta őket a világra, hogy igenis örömet leljen a családba. És az a pénz, nem az övüké, ezt nem tudják megérteni, azok a gyerekeké'. Költsék a gyerekükre, elgépezte a pénzt, elissza a pénzt. És ezt nem tudják megérteni. Ezt a pénzt elissza. N falu Baranya 41 éves nem roma nő

Több esetet említenek, amikor az anyagi helyzet romlása a korábbi baráti kapcsolatok megszűnéséhez vezet.

Megmondom őszintén, mióta nincs így pénzem, azóta nincsen haver. Mert mikor elváltam, akkor sokáig egyedül voltam, tényleg volt pénzem is, hát dolgoztam, pénzem is volt, jószágot is tudtam tartani, azokat is eladtam. Volt pénzem is. Addig rengeteg kecském volt. Kecskékkel foglalkoztam. Addig, míg ettettem a haverjaimat, meg kölcsönadtam nekik, meg itattam őket, addig nagyon jó volt. Utána, hogy összejöttünk (második feleségemmel), és utána úgy megszűnt a barátság, szaladgálás, meg pénzzel se úgy álltunk, ahogy előtte álltam. És akkor így nincs pénzem, akkor le vagyok szarva, mert nem tudok adni.
R falu Pest, 45 éves nem roma férfi

A tradicionális nemi szerepek még inkább konzerválódnak a szegénység következtében.
Bár a gyerekek után járó szociális juttatásokat a roma családok a nők jövedelmének tekintik, a családban a szerepük továbbra is alávett.

Megfigyelhető a **női munkanélküliek társadalmi kapcsolatrendszerének radikális beszűkülése**. Sok esetben havonta egyszer mozdulnak ki a településről van, aki a faluban is alig alakít ki interakciókat a szűk rokoni, baráti körön kívül. Bezárkóznak a háztartásaikba.

Hát sűrű kapcsolat nincsen, mert inkább itthon vagyok egész nap. Nem szoktam sehova se menni.
K: *Inkább ők jönnek ide? V: Nem mondhatnám. Mindenki el van saját magával foglalva. Úgyhogy mindenki otthon van, csinálja a dolgát.* C falu Borsod 29 éves roma nő

Nem járok. Sehova nem járok. Én megmondom úgy, ahogy van, ha most megszűnt a munkám a jövő héttől, akkor én ebből a házból én már ki se mozdulok. Akkor én már csak itt bent magamba. M falu 54 éves nem roma nő

Feltűnő, hogy **ott is izolálódnak a nők, ahol a közlekedési lehetőségek nagyobb kimozdulást tennének lehetővé. Az egyes családok önmaguk elszigetelése révén bezárkóznak a szűk családi kapcsolatrendszerükbe.**

Egyes felfogások a hálózatok, a kapcsolati tőke szerepét emelik ki a bezárkózás jelenségének értelmezhetősége során. (Lengyel–Szántó 1988; Orbán – Szántó 2005) A társadalmi tőkével kapcsolatos újabb kutatások közül itt röviden csak Robert Putnam és Michael Woolcock felfogására utalok. Ők a társadalmi tőke három formáját – megkötő, hídszerű és átívelő – különböztetik meg. (Putnam 2000; Woolcock 2001) A „megkötő” kapcsolatok a bizalmon, reciprocitáson, szolidaritáson alapulnak, és viszonylag zártak. A társadalmi előrelépést és a mobilitást ezzel szemben a társadalmi csoportokon átnyúló kapcsolatok segítik: ezek a „átívelő” és a „hídszerű” kötések. A különböző típusú kapcsolatok eltérő funkcióval bírnak: A megkötő kapcsolatok – a családban, szűk baráti körben vagy szomszédságban – elsősorban a biztonsági háló szerepét töltik be. A tőketípusok közötti egyensúly is lényeges az egyén kapcsolati hálója szempontjából. A „megkötő” típusú kapcsolatok túlsúlya korlátozhatja az átívelő és hídszerű kapcsolatok létrejöttét, avagy fenntartását. (Messing 2006, 37)

A hálózati modell csomópontok, és az azokat összekötő kapcsolatok hálózataként írja le a társadalmi szerkezetet. Kézenfekvő értelmezési keretként kínálkozik a Granovetter nyomán a kapcsolathálózati irodalomban már paradigmaticus jelentőségre szert tett erős-gyenge kötés séma alkalmazása. (Granovetter 1991, 371–400) Bizonyos helyzetekben az erős kötések fontosak, a megnövekedett kockázat észlelése, a bizonytalanságérzet felértékeli az erős kötésekkel, az erős szolidaritás ugyanakkor nagyobb egyéni kockázatvállalást tesz lehetővé. Egyéb erőforrások hiányában, gazdasági nehézségek idején a család jelenti a kedvezőtlen külső környezettel szemben egészében véve a legbiztonságosabb védővonalat. (Angelusz – Tardos 1988, 241) A rendszerváltás utáni átalakulás során egyes kutatók a védekező (főként családi, rokonsági) jellegű kapcsolatoknak tulajdonítottak fokozott jelentőséget az egyénekre nehezedő gazdasági nehézségek, válságjelenségek, növekvő munkanélküliség időszakában. (Angelusz – Tardos 1998, 237)

Ugyancsak a család központi szerepét emeli ki a posztszocialista átalakulási folyamatok értelmezése során a nemzetközi és hazai szakirodalomban újonnan felelevenített familizmus paradigma. A familizmus elmélete a megváltozott, instabilitást előidéző körülményekre kialakított racionális válaszként, alkalmazkodási stratégiaként tekint a családi, rokoni kapcsolatok szerepének felértékelődésére a posztszocialista társadalmakban. Meglátásom szerint az általam vizsgált közösségek megélhetési stratégiáira, a családi kapcsolatokba való bezárkózására a familizmus fogalma sikeresen alkalmazható értelmezési keretet kínál. Ezt a modellt először Edward Banfield használta egy második világháború utáni dél-olaszországi hegyvidéki közösség leírására (Banfield 1958).⁸ Az újabb kutatás rámutat a familizmusnak ideológiát és társadalmi állapot egyaránt jelentő voltára. (Dupcsik – Tóth 2008, 309) A familizmus mint társadalmi állapot fogalmával olyan társadalmak írhatók le, amelyekben a bizalom általános szintje alacsony, s amelyekben – éppen ezért – a családi kapcsolatok maradtak, mint egyedüliek, amelyekben az egyének megbízhatnak. (Dupcsik – Tóth 2008, 309) Ebben a felfogásban a familizmus mint társadalmi állapot nem a családi kapcsolatok és a „családbarát attitűdök” immanens, mint inkább relatív erősségéből fakad, amennyiben az egyéb társadalmi kapcsolatok gyengék, ritkák, igen gyakran kényszeren alapulnak, és a résztvevők kölcsönös bizalmatlanságából következően a destabilizáció állandó veszélyének vannak kitéve. (Dupcsik – Tóth 2008, 309)⁹

⁸ Idézi: Torsello 2004.

⁹ Lásd még: Tóth – Dupcsik 2008, 309.

A rendszerváltás utáni magyarországi társadalom megörökölt egy sajátos hagyomány együttest, amelynek hatása csökkenő mértékben ugyan, de ma is érezhető. E szerint egyszerre van jelen a valódi családcentrikusságon alapuló, de a társadalmi bizalom terén mutatkozó deficitből eredő familizmus is. (Tóth – Dupcsik 2008, 435)¹⁰

Számtalan tanulmány emeli ki, hogy Közép-Kelet-Európa országaiban az általános bizalom az intézményekben és emberközi viszonyokban alacsony szintet ér el. (Torsello 2004, 103) Ezt a jelenséget általában azokkal a változásokkal magyarázzák, amelyek az 1989-es eseményeket követték: a posztoszocialista transzformációval és az általános bizonytalansággal. (Utasi 2002) A posztoszocialista társadalmak elemzői egyetértenek abban, hogy az intézmények irányába érzett bizalmatlanság a szűk családi, baráti és rokoni közösségbe vetett bizalom privilegizálásával ellensúlyozódik. (Torsello 2004, 103) Manapság a személyes bizalom kinyilvánításának egyetlen szférája a család és a rokonság. Mióta az állam elvesztette a szocialista idősakra jellemző, mindent átható jellegét, a falusiak számára a család a segítség, a megbízhatóság és a biztonság „egyetlen forrása”. (Torsello 2004, 111) Davide Torsello mutat rá egy írásában, hogy antropológiai tanulmányok sora bizonyítja, az állami szocializmus megszűnése gyakran a szolidaritás és a társadalmi együttműködés megszakítását és a közösségi interakció csökkenését vonta maga után. (Torsello 2004, 112) Frances Pine egy dél-lengyelországi hegyvidéki közösségről szóló tanulmányában kiemeli, hogy 1989 után a falusi nők visszahúzódtak az otthonaikba. (Pine 1996) Ezt a jelenséget a termelés szocialista viszonyainak a megszűnésével hozza kapcsolatba. A múltban a nők helyzete, mint gazdasági és reprodukciós termelőké megerősödött a társadalomban. Ma viszont, amikor a háztartás a mindennapi túlélési stratégiák színhelyévé vált, a család jelentősége nőtt meg, és ez egyben a családtagok közötti szolidaritás és összefogás megerősödéséhez is vezetett. (Torsello 2004, 112)

6. A foglalkoztatást helyettesítő támogatás csökkentésének hatása a megélhetési stratégiákra

Az FHT összegének lecsökkentését a helyi polgármesterek és az érintettek szemszögéből mutatjuk be. Bár alapvetően nem jellemző, vannak olyan értelmezések egyes polgármesterek olvasatában, amelyek **a többségi társadalomban erősen meglévő sztereotípiarendszeren keresztül értékeli az események bekövetkeztét.**

K: Hogy levitték elég drasztikusan ezt a szociális segílyt. 22800-ra Ez hogyan érintette az itteni az embereket?

V: Hú. Nem lehet észrevenni, hogy levitték. Tehát most én megint egy kicsit nem akarok durván fogalmazni. A kocsmában ugyanannyian vannak, a boltban ugyanannyian vannak, valahogy ők ezt megoldották, hogy hogy ezt tőlük kéne megkérdezni végül is. C falu Borsod, polgármester

A szociálisan érzékenyebb polgármesterek (miután a családokkal közelebbi kapcsolatot nem tartanak) azokban a helyzetekben érzékeli a változást, amely munkakörükkel összefüggésbe hozható.

Mondjuk, a gyerekek tekintetében sajnos tapasztaljuk. 120 – 225 gyerek van összesen most az óvodában, iskolában nálunk tanulnak. Főleg az óvodában érezhető az, hogy nagyon sokszor reggel a gyerek úgy jön, hogy éhes. Tehát be kellett azt vezetnünk, hogy a 10 órai előtt már reggel valamilyen kis kekszet, vagy egy kis piritóst, vagy bármit tudjunk nekik adni, mert reggel fél nyolctól fél 10-ig azt

---

¹⁰ Vö.: Dupcsik –Tóth 2008, 321.

kérdezgette másodpercenként, hogy mikor lehet már enni. Látszik rajta, hogy éhes. B falu Borsod polgármester

Az mindent elmond, hogy hétfőn az óvodában a gyermek 5 karaj kenyeret eszik meg, ezért hétfőn az óvónőknek dupla mennyiségű reggelit kell rendelni. (...) Igen, hát ez rettenetesen sújtotta őket, mert elmondhatom, hogy amikor a minimálbért kifizettük segélynek, az katasztrofális volt. Már mint olyan értelemben, hogy az otthon, a semmittevésért minimálbér, annak a kormánynak, még a megelőző kormány, rettenetes volt. Hát kinyílt a bicska az emberek zsebében, amikor Pestre ment minimálbérért dolgozni, aki dolgozott, és még a bérletet sem fizette a cég, de viszont be volt jelentve, itt meg a semmittevésért, és nagyon elkanászosodtak ezek az emberek. Most meg természetesen a megszorítás meg, ha az árakat nézzük, a ló másik oldalára estünk át. S falu Pest polgármester

Az érintettek kétféle módon reagáltak a csökkentésre. Egyfelől vannak olyanok, akiknek a tartós szegénységben élés teljesen magától értetődő életforma. Ezt a helyzetet ugyan a döntés tovább rontotta, de **közömbösen viszonyulnak hozzá.**

Mivel jól tudok spórolni, a huszonekettőezer nyolcból is jól tudok, mert hitelem nincs, tartozásom nincs, mert az ugye elveim ellen vallana, mert, ha nem futja, akkor nincs, és ennyi, de... de akkor abból tudnék félretenni, hogyha lenne, apránként. M falu Baranya 44 éves nem roma nő

Olyan hú de nagy változás nincs. Nem is gondolok másra, azon kívül, hogy otthon kaja legyen, meg a gyerekek el tudjanak jutni az iskolába. Én másban nem is gondolkozok, hogy ezt szeretnék, azt szeretnék. Nekem az a legnagyobb gondom, hogy legalább ez legyen. A legminimálisabb dolgok, legalább ez legyen meg. L falu Baranya 32 éves roma nő

Hát végül is cigány nem cigány, itt a faluban nem határolódik el a dolog. A cigányok is elég jó körülmények között élnek. Ők is próbálnak gyarapodni, mert ha mást nem az erdőre járnak fát kitermelni. Próbálják tartan ők is azt a nivót, amit lehet. Tehát itt még annyira rossz még nem volt, az alapszükségleteket itt mindenki meg tudta tartani. Mindenki panaszkodik, hogy rosszabb, rosszabb, de azért most, ha nem is ugyanazt, olcsóbb ennivalót, de azért mindenki próbálja magának megteremteni. L falu Baranya 52 éves nem roma nő

Az öt évvel ezelőtti életünkhez képest nem érzek változást. Onnan tudom eztet, hogy mióta benne lakok ebbe a lakásba, ugyanúgy nem tudok menni. Jó, ugye akkor 28.500 Ft volt. Az is kevés volt, most ez meg még kevesebb. Annyit hozzá tudok fűzni, hogy azt észreveszem, hogy rosszabb. Egyre rosszabb. D falu Borsod 33 éves roma nő

Az a baj, hogy levették a pénzt is, mer bizony több volt, még ha 6 ezer forinttal is, kevesebb jut, a lányoknak is ruha szempontjából folyamatosan kell, tanszerek, meg minden, jó mer', azért a párom dolgozik folyamatosan, meg minden meg van, meg tényleg nagyon jó, csak hát jobb lett volna ha nem veszik el. Meg itt a munkalehetőségek is kevesebbek, mer most úgy nincs munkalehetőség, az embernek sokat kell utána járni, hogy legyen. B falu Borsod, 25 éves roma nő

Az érintettek többsége azonban **újabb csapásként fogja fel a lépést. A mindennapi betevőért folytatott küzdelmüket súlyosan befolyásolja az elvett pár ezer forint is.**

Most minket a 22 ezer forint ez annyira megfogott, meg ezek a pénzek, hogy hát azóta elvitték a villanyomat, nem bírok fizetni vizet. Abból élünk, amit gyerekek után kapunk. R falu Pest 31 éves roma férfi

Hát figyelj, azért azt a pár ezer forintot is észreveszi az ember. Én nem vagyok benne érintett, de a nővérem az érintett, hát nagyon- nagyon föl van háborodva, hallod? Egy csekket nem tud föladni így. Huszonkétezer forintból? Ha feladja a villanyszámlát, ami létfontos, akkor a bevásárlásra mi marad? Fizet tizenkettő villanyt. Akkor mi marad a megélhetésre? Mi marad a konyhára? Semmi. Aki lecsökkentette ezt, azt díjazom, annak csípem az agyát. Annak az illetőnek kéne abból a pénzből megélnie. Pont mondta a lányom, meg a kolléganőm, hogy aki mondta, hogy negyvenhétezer forintból meg lehet élni, annak kéne. Nem adok neki, csak egy hónapot. Fizesse a számlákat, és még jót egyen – igyon is. Mit gondolt, aki csinálta a megszorítást? Elmennek majd dolgozni? Hova menjenek dolgozni? Vidékiek vagyunk, már visszadobják az embert, téríteni az útiköltséget nem fogják. Egyszerűbb azt mondani, hogy nem vesznek föl. Be van töltve az állás. M falu Baranya 41 éves roma nő

Nem csak roma, hanem szegény magyar emberek is vannak, akik rákényszerülnek a faluba, hogy mennek össze vissza, és van olyan magyar ember, aki rászokott az italra, és abból él, és nő, mert nincs megélhetése.

Ön személyes életét hogy érintette a csökkentés? V: Nagyon keményen, mert azért nem mindegy, hogy kaptam 28 ezret, utána kaptam 33-mat, utána 22-öt, nagyon keményem érintett, azért az a 5-6 ezer Ft nekem, ha úgy vagyunk, egy heti kaja. B falu, Borsod 39 éves roma férfi

Mikor megtudtuk, hogy azt a kevés 28-at is levették 22-re, bőven volt veszekedés. Az a hatezer is sok nekünk. Az két napra főzínivalóra. D. falu Borsod 43 éves roma férfi

Hogy elmondjam, hogy itt a szociális segély, amit kapnak itt az emberek, az nem pénz! Most ahogy lecsökkentették, 32 volt, most kapjuk a 22-t. Most beszéljünk magánemberként! Most szerinted ebből meg lehet élni? Mer' azt mondják, hogy a romák csinálják a gyerekeket. Nem, nem azért' csinálják ők a gyerekeket, mert hogy izé... Ebbe' érzik biztonságba' magukat! Hát ez a megélhetési forrásuk. Hát csodálkoznak, hogy népszaporulat van a románánál? Hát nincs munkalehetőség! Nincs megadva az a lehetőség, hogy kitörjenek ebből a helyzetből! Mert kitörés nem lesz, ebből már csak nagyobb baj lesz! B falu, Borsod 39 éves roma férfi

Az FHT összegének csökkentése alapvetően nem módosítja a már korábban kialakított megélhetési stratégiákat, hiszen már a korábbi élethelyzetük is a maximális erőfeszítésre készítette őket. Fő törekvésük a rendelkezésükre álló eszközökkel pótolni a keletkező hiányt. Ez azonban sok család számára a szükségletek további visszafogását jelenti. Más esetben **a pénzügyi egyensúly fenntartása válik kevésbé fenntarthatóvá.** A döntés nem segíti munkaerő piaci elhelyezkedésüket, hiszen eddig sem azért nem találtak munkalehetőséget, mert nem törekedtek rá. Sok család életében éppen az a hiányzó pár ezer forint **vezet a labilis pénzügyi egyensúly megbomlásához.**

7. A megélhetési stratégiák etnikai dimenziói

Fontos kérdés a megélhetési stratégiák etnikai dimenzióinak felvetése. Már csak azért is mert egyértelműen megfigyelhető, hogy **a lokális társadalmak és az országos közvélekedés egyaránt etnicizálja ezt az életformát, amennyiben a „szegénység kultúráját” és annak jellegzetességeit egyértelműen a romákhoz köti.** Egységes cigány megélhetési stratégiákról azonban eleve nem beszélhetünk, hiszen a magyarországi cigányság alapvetően három eltérő csoportra tagolódik.

Az általunk vizsgált falvakban **mindhárom jellegzetes magyarországi cigány csoport megjelenik.** A baranyai településeken beás cigányok élnek, a borsodi falvakban romungrók, a

Pest megyeiekben romungrók és (T településen) oláh cigányok. A „cigány megélhetési stratégiák” vizsgálatánál érdemes Messing Vera és Molnár Emília megállapításából kiindulni. „Bizonyos különbségek megfigyelhetők a cigány és nem cigány szegények között a tekintetben, hogy jellemzően hogyan próbálják meg megélhetésüket biztosítani, csak hogy a különböző cigány csoportok tipikus megélhetési stratégiái is eltérőek. Ez részben azt tükrözi, hogy az adott közösségben korábban milyen tevékenységeknek volt hagyománya, részben pedig azt, hogy az új feltételek között a megélhetésnek milyen útvai maradtak nyitva számukra. Abból, hogy bizonyos különbségek megfigyelhetők a megélhetés módjában cigány és nem cigány szegények között, még nem következik, hogy a boldogulás módjának bármiféle inherens etnikai tartalma lenne. Az ugyanis nem a cigányságból vezethető le, hanem a történetileg kialakult többség–kisebbség kapcsolatnak, legtöbbször a többségi kirekesztésnek a produktuma.” (Messing–Molnár 2011a, 73)

Az etnicitás fogalmának újraértelmezése során Durst Judit is azt emeli ki, hogy a jelenség tanulmányozása során annak relációs és szituatív vonatkozásait kell hangsúlyosnak tekinteni. „Az etnicitást a „kulturához hasonlóan vett változó” helyett sokkal inkább érdemes olyan relációs változónak tekinteni, amely nemcsak több tényező (társadalmi státusz-jellemzők valamint kulturális gyakorlatok) együttes hatásának eredőjeként alakul, hanem ugyanakkor erősen bele is ágyazódik abba a társadalmi kontextusba, amely meghatározza a vizsgált etnikai csoport helyét az őt magába ölelő társadalom interetnikus viszonyainak szövetében. Másképpen fogalmazva: a cigány kategória önmagában csupán egy üres kategória, amely tartalmát csak a nem cigányokkal való kapcsolat révén nyeri el” (Durst 2010. 190.).

Fontos kiemelni, **hogy a többségi magyarok és maguk a romák is számos tevékenységet tartanak etnikusnak, függetlenül attól, hogy azokat ténylegesen azok-e.** Messing Vera és Molnár Emília csak azokat a megélhetési stratégiákat tekinti etnikusnak, amelyeknek az adott népcsoport életében önazonosságot jelentő szerepük van. „Mi etnikusnak azokat a megélhetési módokat tekintjük, amelyeknek identitásképző szerepük van. Mivel azonban az etnikai identitás a külső kijelölés és az önmeghatározás egymásra ható, folyton változó eredménye, nehéz precízen szétválasztani egymástól az etnikus és nem etnikus stratégiákat. Azt mindenesetre meg tudjuk mondani, hogy ebben a dinamikus folyamatban részt vevő csoportok (a nem roma többség és a cigányok egymástól elkülönülő csoportjai) nagyjából mit értenek azon, hogy cigány megélhetési mód.” (Messing–Molnár 2011a, 74)

A közvélekedés által cigánynak tartott megélhetési módok Messing Vera és Molnár Emília szerint a következők: fagyűjtés, vasazás, a jóléti rendszer lehetőségeinek kiaknázása, a külső segítségre való tétlen várakozás. Joggal utalnak arra, hogy **ezek a tevékenységek egyáltalán nem etnikusak sokkal inkább a kirekesztettség és a gettólét következményei.** (Messing–Molnár 2011a, 74-75) A saját kutatási tapasztalatok is azt erősítik, hogy **ezeket a tevékenységeket éppúgy végzik nem roma, kirekesztettségben, szegénységben élő családok is.**

A cigányok saját maguk követte megélhetési stratégiáikról különbözőképpen beszélnek, attól függően, hogy mely cigány csoportba tartoznak, és hogy alkalmazott stratégiáik mennyire általánosak a nem cigányok körében. (Messing–Molnár 2011a, 76). Messing Vera és Molnár Emília egy baranyai és borsodi kisvárosban végzett kutatásuk során megfogalmazott eredményei csak bizonyos vonatkozásban érvényesek az általunk kutatott falusi romák megélhetési stratégiáinak etnikus dimenzióira. Megállapításaikat az alábbiakban összegzik: „Cigány megélhetési stratégia” nincs, de vannak olyan megélhetési módozatok, amelyekkel cigányok, pontosabban egyik vagy másik cigány csoport gyakrabban él. Bár a külső megítélés több olyan tevékenységet is cigányokhoz köt, amit valójában romák és nem romák egyaránt végeznek, identitásképző szerepe az üzletelésnek (az oláh cigányok esetében), a zenélésnek (zenész cigányok esetében) és az erdő javai gyűjtésének, megmunkálásának (beás cigányok) van.” (Messing–Molnár 2011a, 77) Az

általunk vizsgált falvak roma csoportjaiban nem találjuk meg ilyen hangsúlyosan a Messing és Molnár által az egyes roma csoportokhoz rendelt identitásképző erővel bíró jellegzetességeket. Egyedül a Baranyában élő beás cigányok esetében látjuk azt, hogy ők még ma is erősen kötődnek az erdei munkákhoz, a fakitermeléshez kapcsolódó munkafolyamatokhoz. Ezeknek a tevékenységeknek körükben ma is identitásképző szerepe van. Az általunk vizsgált borsodi falvakban a romungrók legfőbb tevékenysége a gyűjtögetés, ezt maguk is a cigányokra jellemző etnikus jövedelemszerző tevékenységnek tartják, a zenélésnek az elkülönítő szerepe itt már nem lelhető fel. A T faluban élő oláh cigányok magukat nem jellemzik etnikus megélhetési módozatokkal, a kereskedés megkülönböztető volta elhalványult. Mindezek a jelenségek arra utalnak, hogy **ezek a kategóriák állandó változási folyamaton mennek keresztül és az egyes lokális társadalmak kapcsolatviszonyai meghatározó szerepet játszanak alakulásukban.**

Azt látjuk tehát, hogy a megélhetési stratégiák etnikus jellege két szinten ragadható meg, egyfelől az alapján, hogy a helyi társadalmak szereplői ezzel kapcsolatban milyen vélekedéseket forgalmazznak, másfelől makrostrukturális vonatkozásait tekintve (közvélemény). Ez utóbbi értelemben egyáltalában nem beszélhetünk a megélhetési stratégiák etnikus dimenzióiról, hiszen mint utaltunk rá a romákat egységes csoportnak tételezik jellegzetes különbségeik ellenére. De az egyes lokális társadalomban élők saját kategóriát tekintve a különböző etnikumokhoz és így a romákhoz is hozzárendelnek az adott életvilágban karakterisztikusan rájuk jellemző megélhetési módozatokat. Azonban hangsúlyozni kell, hogy **ezek a tulajdonítások csak történeti kontextusukban ragadhatóak meg**, hiszen például egy évszázaddal korábban D településen a nem roma népesség marginalizált családjai éppúgy alkalmazták az erdőkielésnek azokat a formáit, amelyet ma a roma lakossághoz kötnek. Ebben az esetben arról van szó, hogy **az alacsonyabb presztízsű jövedelemszerző tevékenység etnikai dimenziót kap.**

8. Összegzés

Tanulmányunkban azt kívántuk a felvett interjúk elemzésére alapozva bemutatni, hogy a kiválasztott településeken **milyen jövedelemszerző tevékenységet folytatnak a munkanélküli háztartások és milyen eszköztárral, stratégiai megoldásokkal rendelkeznek a szegénység ellen folytatott küzdelmükben.** (Vö: Messing–Molnár 2011a)

Az egyik legfontosabb tapasztalatunk az, hogy **a tartósan munkanélküliek – megfelelő mozgáster hűján – alkalmazkodnak a helyzetük kínálta feltételrendszerhez. Ez a jóléti aspirációik szinte teljes redukálásához vezet, igény szintjük a végletekig leegyszerűsödik.** Ennek egyenes következménye a „jelennek élés” (Lewis 1968, 23), Durst Judit Michael Stewarttól kölcsönzött találó kifejezésével élve **a jelenre orientált habitus.** (Durst 2006) „Az éld túl a mát, majd csak lesz valahogy holnap” felfogás **nélkülözi a távlatosságot, az előre tervezést.** Ez azonban nem jelenti az életforma szervezetlenségét, spontenitását, csak arra utal, hogy nem rendelkeznek távlatos jövőképpel.

A megélhetési stratégiák nem mutatnak regionális különbségeket, jóllehet az egyes területek eltérő helyzetűek a gazdasági, infrastrukturális feltételrendszer adottságait illetően. A borsodi és baranyai térség falvai túlnyomórészt hátrányos helyzetűek és mindkét régióra jellemző a „gettósodási” folyamat. Ezzel szemben a Pest megyei települések nem küzdenek ilyen hátrányokkal. Ugyanakkor azok a személyek, akik a vizsgálat körébe kerültek a Pest megyei falvakból **helyzetüket tekintve nem különböznek a másik két térségben élő munkanélküliektől.** Ez arra utal, hogy **a tartós munkanélküliek életformája és megélhetési**

stratégiai szubkulturális jellegzetességeket mutatnak és függetlenek attól, hogy milyen térségben történik a létkivitelezés.

Fontos kérdés a megélhetési stratégiák etnikai dimenzióinak felvetése. Már csak azért is mert egyértelműen megfigyelhető, hogy **a lokális társadalmak és az országos közvélekedés egyaránt etnicizálja ezt az életformát, amennyiben a „szegénység kultúráját” és annak jellegzetességeit egyértelműen a romákhoz köti.**

Az általunk vizsgált munkanélküliek csak elvétve találnak legális foglalkoztatást az elsődleges munkaerőpiacon, ez a szegénységük legfőbb oka. Azok, akik az ipari üzemek átszervezését követően nem tudtak újra elhelyezkedni, vagy valamilyen járadékra szert tenni, jellemzően tartósan munkanélkülivé váltak. E népességen belül különösen nehéz helyzetbe kerültek a romák, mivel a munkaerő kínálatból a munkaadók egy-egy megnyíló állás esetén általában a nem romákat részesítik előnyben. **A strukturális tényezők és az etnikai diszkrimináció együttesen tehát meglehetősen kilátástalan helyzetbe hozzák az alacsony képzettségűeket és főként az alacsony képzettségű romákat.** (Vö: Messing–Molnár 2011a, 58)

A vizsgálatba bevont helyi társadalmakban a megélhetési stratégiákat alapvetően az határozza meg, hogy az elsődleges munkaerőpiacon és a transzfer jövedelmekből befolyó **havonta fixen megkapott összegek rendkívül alacsonyak a vizsgált háztartások túlnyomó részében.** Az ebből befolyó jövedelmek egyetlen háztartásban sem fedezik a legegyszerűbb szükségleteket sem teljes körűen. Ezt tetézi **az egyéb lehetőségekkel való élés korlátozottsága.** A feketemunka korlátozott volta a lokális társadalomban, vagy elérhető közelségben, a munkaadónak való teljes körű kiszolgáltatottság, az alku pozíció hiánya, a napszám lehetőségének behatárolt volta, az ezzel járó nagyon alacsony munkabér, a korábbi patrónus-kliens kapcsolatokból adódó helyi társadalomban korábban rendszeresen fennálló alkalmi „átengedett” munkaalkalmak beszűkülése egyaránt a közmunka lehetőségek maximális igénybevételének irányába mozdítja a tartós munkanélkülieket. **A közmunkából származó többletbevételek alig valamivel javítják a megélhetési lehetőségeket.** Ennek következtében **az életforma legfőbb jellemzője a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság, az instabil helyzet tartóssága.** **A vizsgált településeken a térbeli, szociális és etnikai hátrányoknak olyan erős kapcsolódása alakult ki, ami a jelenlegi viszonyok között csaknem lehetetlenné tesz mindenfajta kitörést.** Nemcsak a helyben való boldogulás lehetetlenült el, de az ingatlanárak hatalmas regionális és települési különbségei következtében **szinte semmilyen esély nincs arra, hogy az e településeken rekedt, szegény, munkanélküliséggel sújtott családok elköltözéssel javítsanak helyzetükön** (Virág 2006). A szegénység és kirekesztettség ilyen erős térbeli koncentrációja, **a „gettólét” szükségszerűen együtt jár a többségi társadalom értékrendjétől karakterisztikusan eltérő normák és gyakorlatok kialakulásával.** (Vö: Virág 2009. 38-39.) Virág Tünde megállapítása érvényes a kutatásba bevont településen élő tartós munkanélküliekre is. „A hónapról hónapra való élés, a mindennapi megélhetési gondok a szociális segélyektől való függés csapdájában, **a legszegényebb települések fogságában tartja a családokat.**” (Virág 2009. 45.)

Az FHT összegének lecsökkentése nem változtatta meg alapjaiban a vizsgálatba bevont tartós munkanélküliek már korábban kialakított megélhetési stratégiáit. De ez azzal hozható összefüggésbe, hogy már a korábbi élethelyzetek kezelése során is minden lehetséges eszközt mozgósítaniuk kellett a mindennapi gondok leküzdéséhez. A mai állapotok között lehetőségeik még inkább beszűkülnek, a legegyszerűbb fiziológiai igényeik kielégítése is az eddigieknél jóval nagyobb erőfeszítést igényel.

A tartós bizonytalanság következtében a **támogató kapcsolatok felerősödnek, de ezzel párhuzamosan az „összekötő” és „átívelő” kapcsolattípusok** (Woolcock 2001) – néhány példától eltekintve – szinte **tejesen leépülnek, vagy már ki sem alakulnak a többségi társadalom irányába**. A gyenge kötések hiánya komoly akadályát jelentik a munkaszerzésnek, egyúttal **homogenizálják a munkanélküliek kapcsolati hálóját, ami az egyén és családja teljeskörű elszigetelődéséhez, a mobilitási csatornák beszűküléséhez az életforma „gettósodásához” vezet**. A kapcsolati hálók az elszegényedés következtében bezáródnak, ezzel párhuzamosan a tartós munkanélküliek beszorulnak a lokális elszigeteltségükbe. (Messing-Molnár 2011b)

A bezárkózás a szűkebb-tágabb családi-rokoni körbe, **racionális válaszként értelmezhető a kialakult helyzetre, védelmet és biztonságot nyújt, de egyben komoly akadályává válik az életlehetőségek kitérítésének**. Ezek az emberek a **negatív választások csapdájában élnek**. Ebből a helyzetből a strukturális feltételrendszer megváltozása, a kirekesztettség megszűnése hiányában nincs kitérési lehetőségük.

*_*_*

9. Bibliográfia

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években In *Társadalmi riport*. Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) Budapest, 237–256.

Banfield, Edward C. (1958) *The Moral Basis of a Backward Society*. Free Press, Glencoe.

Bánlaky Pál – Kevy Bea (1999) *Falusi cigányok 1998. Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony*. Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium Család- Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály

Dupcsik Csaba – Tóth Olga (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51. évf. 4. szám 307–328.

Durst Judit (2001) „Nekem ez az élet, a gyerekek” - Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. *Századvég* 3: 71-92.

Durst Judit (2002) “Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”. Adalékok egy kistalusi cigányközösség szegénységéhez. *Esély*, 2002, ősz

Durst Judit (2005) „Csak a pénzre hajtik mind?” – Az antropológiai megközelítés haszna a demográfiában. In: *Tabula* 8(2)

Durst Judit (2006) Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban (1970 - 2004) Ph. D. értekezés. phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf (utolsó letöltés 2013. április 4.)

Durst Judit (2010) Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...": etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. In Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom*. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, 173-194.

Fleck Gábor–Virág Tünde (1998): Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül – belül. Szociológiai Szemle 1998/1. <http://www.mta.hu/mszt/19981/#01>

Fleck Gábor.–Virág Tünde (2004) Élet a Bodza utcában. In Szuhay Péter (szerk.) *Roma antropológia*. Szöveggyűjtemény. DVD-Rom. Phare-ICSSZEM: Program az Összetartó Társadalom megteremtéséért.

Fleck Gábor–Orsós, János–Virág Tünde (2000) Élet a Bodza utcában. In Kemény I. (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Osiris – MTA KI, Budapest

Granovetter, Mark (1991) A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Társadalmak rejtett hálózata. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet. 371-400.

Hammel, Eugene A. and Peter Laslett (1974) Comparing household structure over time and between cultures. *Comparative Studies in Society and History* 16, no. 1. 73-103.

Havas Gábor (1982): Foglalkozási stratégiák különböző cigány közösségekben. In Andor Mihály (szerk.) *Cigányvizsgálatok*. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 181–202.

Horváth Kata (2006) Gömbalja, barlanglakás, éhség, találkozás, szegény: egy konfliktus kulcsfogalmainak kulturális antropológiai értelmezése. In *Roma Antropológia*. Szöveggyűjtemény (szerk) Szuhay Péter. *Roma antropológia*. Közösségi tanulmányok.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2007) *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Budapest, Kossuth Kiadó

Ladányi János–Szelényi Iván (2004) *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*, Budapest, Napvilág Kiadó

Lengyel György–Szántó Zoltán (1998) *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó

Messing Vera (2006) Lyukakból szőtt háló. Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között. *Szociológiai Szemle* 2. szám. 37-54.

Messing Vera–Molnár Emília (2010): Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben. Az OTKA 67898 számú kutatásának kutatási zárójelentése. http://www.socio.mta.hu/dynamic/otka_zarojelentes.pdf (utolsó letöltés 2013. április 5.)

Messing Vera – Molnár Emília (2011a) „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 1. sz. 53-80.

Messing Vera–Molnár Emília (2011b) Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 5. 47-74.

Messing Vera (2012) Kettévágott munkapiac, szétforgácsolt társadalom. In Imre K., Dupcsik Csaba., P.Tóth T., Takács J: *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. http://www.socio.mta.hu/dynamic/tars_integracio_tartalom.pdf

- Orbán Annamária – Szántó Zoltán (2005) Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2. szám 55–70.
- Pine, Frances (1996) Redefining Women's Work in Rural Poland. In *After Socialism. Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Ed.: Abrahams, Ray Oxford, Berghahn Books. 133–155.
- Putnam, Robert (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster
- Stewart, M. S. (1994) Daltestvérek: Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest, T-Twins Kiadó
- Szuhay, Péter (1999a) A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest, Panoráma
- Szuhay Péter (1999b) Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In Kemény István (összeáll.) *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA 139–160.
- Torsello, Davide (2004) Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VI. évf. 3. szám 103–119.
- Tóth Olga – Dupcsik Csaba (2008) Az emberekbe vetett bizalom és a családi-, nemi szerepek konzervativizmusa. In Füstös László – Guba László – Szalma Ivett (Szerk.): *Társadalmi regiszter. 2008/2 Mobilitás, szubjektív jólét és elégedettség*. MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest. 63–79.
- Utasi Ágnes (2002) *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Váradi Monika Mária (2005) Zárványosodó munkaerő-piaci struktúrák és megélhetési stratégiák. In *A tudomány a gyakorlat szolgálatában*. Budapest, MTA, 36–54.
- Virág Tünde (2005): Az etnikai szegregáció változatai. In Baranyi Béla (szerk.) *Roma szegregációs folyamatok a cserháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, Gondolat Kiadó 84–132.
- Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle* 1. 60–76.
- Virág Tünde (2008) Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 60-77.
- Virág Tünde (2009) Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. *Esély*, 4. 38-54.
- Virág Tünde (2010) Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban. In Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom*. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, 254-265.
- Woolcock, Michael (2001) The Place of Social Capital. In *Understanding Social and Economic Outcomes. Canadian Journal of Policy Research*, Volume: 2, Issue: 1, 11–17.